

SALTANATIN KALDIRILMASININ TÜRK BASININA YANSIMALARI

*Araş. Gör. Seher BOYKOY**

Giriş

Değişimi sürekli olarak yaşamak, çağın gereklerine ayak uydurmak; bağımsız ve güçlü bir devlet olmanın temel koşuludur. Türk ve Dünya tarihine bakıldığında görülmektedir ki; bir zamanların güçlü devletleri, bünyelerini oluşturan sosyokültürel, ekonomik, askerî, siyasî örgütlenmenin, zamanın ihtiyaçlarına cevap veremeyerek, çağdışı duruma gelmesi nedeniyle çöküşe sürüklenirken; bu büyük güçler karşısında ezilen zayıf devletler, kurumsal örgütlenmelerini, içinde buldukları dönemin değişen şartları çerçevesinde yeniden ve kökten düzenleyerek tarih sahnesinde zirveye çıkmışlardır.

Altı asırdan uzun bir süre tarihe damgasını vuran Osmanlı Devleti bu açıdan değerlendirilecek olursa; karşımıza, ilk üç yüz yıllık süreçte üç kıtaya yayılmış, cihana hükmeden ve her alandaki örgütlenmesini, çağın ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde tamamlamış olan güçlü bir devlet tablosu çıkmaktadır. Fakat güçlü bir devlet egemenliğinin görüldüğü bu üç yüzyıllık sürecin sonu, devleti çöküşe kadar sürükleyecek bir duraklama ve gerileme döneminin başlangıcı olmuştur.

Devletin, böyle karanlık bir sürecin içine girmesinde ise; kurumsal örgütlenmesinin, geleneksel kalıplar içerisinde kalması ve bunun bir uzantısı olarak da, tarihî zorunluluklar ile değişen ihtiyaçlar karşısındaki acizliği önemli rol oynamıştır. Osmanlı Devleti'nin, kaynağını ilahî gücün oluşturduğu hakimiyet anlayışı ve şahsî saltanat esasına dayalı idare sistemi de, bu kurumsal örgütlenmenin önemli bir parçasını oluşturmakla birlikte; devletin diğer alanlarında görülen bozulma ve yozlaşmanın, siyasî yapıya da yansımalarının etkisiyle kökten değişime ihtiyaç duymaktaydı. Bu kurumların, çağın gerekleri doğrultusunda kökten değişime uğraması süreci ise, bir taraftan, değişimin zamanında ve esaslı olarak gerçekleştirilememesi nedeniyle Osmanlı Devleti'nin sonunu hazırlarken; diğer taraftan da, devlet bünyesini teşkil eden bütün kurumlarda köklü dönüşümler gerçekleştiren Türkiye Cumhuriyeti'nin, tam bağımsız, lâik ve çağdaş bir devlet olmasının kapılarını açmıştır.

* Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi.

İşte yeni Türk Devleti'nin kurulmasıyla sonuçlanacak olan mücadelelerin, askerî alanda amacına ulaştırılmasından sonra; Türkiye Cumhuriyeti'ni, her yönüyle çağın gereksinimlerine cevap verebilen uygar bir devlet haline getirme amacına yönelik olan süreçte, ilk hedef saltanat olmuş ve saltanatta son verilerek toplum, siyasî açıdan yeniden yapılandırılmaya çalışılmıştır.

Biz de hazırlamış olduğumuz bu çalışmamızda, kaynağını millet iradesinden alan Cumhuriyet yönetimine geçişin öncüsü olan saltanatın kaldırılmasını; bu olayın, Ankara ve İstanbul basınında yansımaları¹ doğrultusunda sebep ve sonuçlarıyla birlikte irdelemeye çalışacağız. Çalışmamızda Ankara ve İstanbul basınına dayanmamızın temel sebebi ise, basınından yararlandığımız bu iki şehrin, incelememize konu olan saltanatın kaldırılması olayından doğrudan etkilenen taraflar olmalarıdır. Çünkü saltanatın kaldırılması ile, İstanbul'daki Saray ve Babiâli idaresi son bularak tarih sayfalarına karışırken; Ankara'da 1920'den itibaren fiilen milletin kaderine egemen olan TBMM idaresi bütün yurda hakim kılınacaktır.

A) Saltanatın Kaldırılmasını Hazırlayan Koşullar

Saltanatın kaldırılması, şahsî saltanata dayalı idare şekil ve esaslarını yıkarak; millet egemenliğine dayalı yeni bir idare şeklini tesis etmesi ve Cumhuriyetin ilânına giden süreçte bir geçiş vazifesi görmesi itibariyle tarihimize damgasını vurmuş devrimci bir atılımdır.

Tarihimizde adeta yeni bir devir açan ve Türk siyasî yapılanması sürecinde büyük bir öneme sahip olan bu olay, her ne kadar TBMM'de 30 Ekim ve 1 Kasım 1922 tarihlerinde gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda kesin karara bağlanmışsa da; gerçekte, egemenliğin padişahattan alınarak millete verilmesi süreci, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gelmesiyle birlikte gerçekleştirilen kongreler ve Meclisin açılmasıyla fiiliyata konulmuştur. Bir başka deyişle, saltanatın kaldırılmasını hazırlayan gelişmeler, belli bir tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkmış ve uygun koşulların belirmesi halinde de kaldırılması kaçınılmaz olmuştur.

Saltanattan millî hakimiyete uzanan süreçte etkili olan faktörleri, esas olarak iki ana başlıkta inceleyebiliriz. Bunlardan biri, padişahlık yönetimine resmen değil, fiilen son veren ve bu olayın temelinde yatan gerçek nedeni; diğeri de, saltanatın resmen kaldırılmasına yol açan zahirî nedeni oluşturmaktadır.

¹ 1922-1925 dönemi Türk Devriminin siyasal yapılanma sürecinde, devrimci güçler ve basın arasındaki ilişkiler hakkında geniş bilgi için bkz. H. Türker, *Türk Devrimi ve Basın (1922-1925)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 2000.

Osmanlı Devleti'ne asırlardır egemen olan hakimiyet anlayışı ve devlet yapısı²; bu yapının giderek yozlaşması ve çağın gereksinimlerine cevap veremeyerek geleneksel kalıplar içerisinde kalması itibarıyla, saltanatın kaldırılmasıyla sonuçlanacak sürecin hazırlayıcısı olması bakımından büyük önem taşımaktadır.

Osmanlı Devleti'ndeki hakimiyet anlayışı, şahsî hakimiyet esası üzerine kurulmuştur. Kaynağında Tanrısal gücün yer aldığı, bir başka deyişle Tanrı tarafından verildiği kabul edilen bu egemenlik yetkisi, doğrudan Padişaha ve onun başında bulunduğu Osmanlı Hanedanına aitti. Halk; yıllardır, Osmanlı Hanedanından gelen, kaynağını ilahî gücün oluşturduğu siyasî erkin sahibi olan ve bir süre sonra halifelik yetkisini de bünyesine alan sultan-halifeler idaresinde yönetilmekteydi. Böylece, padişah-halife hakimiyetinde ve halkın siyasî hayatın dışında kaldığı bir idarî yapı karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle de, bu sistem içerisinde aktif rol oynayan ve ülke geleceği ile ilgili temel politikaları belirleyen iktidar güçleri ile yönetilen halk tabakaları arasındaki ilişkiler büyük önem taşımaktadır.

Osmanlı Devleti'nin idarî örgütlenmesi; devletin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde, Tanrı tarafından kurulmuş olan toplumsal düzenin korunması anlayışı çerçevesinde toplumda huzur ve refahın sağlanmasında etkin rol oynamıştır. Fakat zamanla, devleti uzun yıllar muazzam bir güç halinde tutan temellerden birini teşkil eden bu siyasî yapı, bir takım iç ve dış etkenlerin de etkisiyle işlevselliğini yitirmeye başlamıştır. Özellikle 19.yüzyıldan itibaren, idarî yapıda, istibdat idaresine dönüşme noktasına kadar gelmiştir.

Osmanlı Devleti'ndeki şahsî hakimiyet anlayışı ve bunun zamanla müstebit idareler oluşturması meselesi üzerinde, özellikle saltanatın kaldırılmasını izleyen günlerde, başında çeşitli eleştirilerin yapıldığı görülmektedir. Bu konuda Ahmet Emin, "*Hakimiyet ve Mes'uliyet Bahsi*" başlıklı makalesinde³; insan hayatında hakimiyet eğiliminin uyanmasının, büyük bir olgunlaşma safhası olduğunu, başında belli bir idarecisi olmayan en ilkel toplumların dahî, bir kabile reisine sahip oldukları zaman o toplum içinde bir hakimiyet kurulduğunu, müstebit sultan ve hükümdarların derebeylerini ezerek hakimiyet kurmalarının önemli bir gelişme olduğunu, fakat zaman geçtikçe değişen şartlar ve ihtiyaçların etkisiyle söz konusu toplumlarda müstebit sultanlar tarafından tesis edilen hakimiyetin önemini kaybederek, şahsî hakimiyet yerine millî hakimiyetin önem kazandığını belirtmekte ve sözü, Osmanlı Devleti'ndeki idare sistemine getirmektedir. Yazar, bu hususta da; ülkemizde şahsî hakimiyetin, milletin gelişmesinde engel teşkil ederek

² Bu konuda bkz. N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1978; Y. Oğuzoğlu, *Osmanlı Devlet Anlayışı*, Eren Yayınları, İstanbul 2000; H. İnalçık, "Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi", *A.Ü.S.B.F.D.*, XIV/1, Ankara 1959, s.69-94; N. Ülker, "Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Hakimiyet Anlayışı", *Osman Gazi ve Dönemi*, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Bursa 1996, s.73-83.

³ Vakit, 3 Kasım 1922.

çok kötü tecrübeler yarattığına, bu tecrübeler neticesinde de, Anadolu'dan doğan yeni ruhla beraber hakimiyeti millete veren yeni bir idarenin kurulduğuna ve Mustafa Kemal ile arkadaşlarının, Türk milletinin vatanseverliğine, bağımsızlığına olan bağlılığına dayanarak bu idarenin kurulmasında büyük yararlıklar gösterdiklerine işaret etmektedir.

Osmanlı siyasî yapılanmasına yönelik eleştiriler, yalnızca şahsî hakimiyet anlayışı üzerinde yoğunlaşmaz. Osmanlı padişahlarının aynı zamanda halife olması da, zaman zaman bu sisteme yönelik olumsuz eleştirilere neden olmuştur. Ahmet Emin, "2 Teşrin-i Sâni" başlıklı bir başka makalesinde⁴; Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hakimiyet ve idare sisteminin olumsuzluklarını ortaya koyduktan sonra, dışarıda mevcut tehlikelerin, içeride millî mukavemeti yıkmak amacıyla yapılan girişimlerle birleşerek Osmanlı idaresini çöküntüye sürüklediğini, gerçekte 16 Mart 1920'de, milleti felakete sürükleyen bu sistemin tarihe karıştığını, bu durumda Türk halkının mevcudiyet ve istiklâlini Osmanlı idaresinin uğradığı duruma düşürmemek amacıyla mücadele verdiğini ve yeni Türk Devleti'ni kurduğunu belirtmekte ve yazısının sonunda da, hilafet makamını değerlendirmektedir. Ahmet Emin, halife olan kişinin, bu makamı veraset usulüyle işgal etmesi ve saltanat ile halifelîği tek başına kendinde toplamasının yaratacağı olumsuzlukları; İslam dünyasıyla ortak bir hayat teşkiline, dinî faaliyetlerin gelişimine engel olduğu ve devlete karşı düşmanlık yarattığı şeklinde yorumlamaktadır.

Görüldüğü gibi, Ahmet Emin, ülkemizde millet hakimiyetine dayalı idare şekline geçişi, içinde bulunulan koşullar ışığında değerlendirmekte ve bunda, Osmanlı'da hakim olan şahsî hakimiyet esası üzerine kurulu idare sisteminin etkili olduğunu ileri sürerek, sultanlıktan arındırılmış bir hilafet makamının bağımsız olarak varlığını sürdürmesinden yana olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Zaten bu dönem basınında yer alan yazılardaki genel eğilim de; padişahlığın kaldırılması, siyasî yetkilerden uzak bir hilafet makamının varlığını sürdürmesi ve böyle bir durumun da, Türk-İslâm dünyası için son derece önem taşıdığı yönündedir. Hatta bu eğilim, Ankara'da Meclis görüşmelerinde de açıkça kendini gösterecektir. İşte bu eğilimdir ki, saltanat kaldırılırken halifelîğin bir süre daha yerinde bırakılması ve kaldırılması için uygun zamanın beklenmesini gerekli kılacaktır. Burada şu noktayı da gözden kaçırmamız gerekmektedir ki; o da, söz konusu çevrelere hakim olan saltanatı hilafetten ayırma düşüncesinin temelinde, dünya ile din işlerini birbirinden ayırma düşüncesinin olmadığıdır.

Osmanlı yönetim düzeninin çöküşe sürüklenmesi sürecinde, siyasî erki elinde bulunduran ve milletin mukadderatına bilfiil hakim olan Saray ve Babıâli'nin izlediği politikalar temel belirleyici faktör olmuştur. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Osmanlı Devleti'nin siyasî alandaki kurumsal örgütlenmesinin, özellikle 18. yüzyıl sonlarından itibaren çeşitli iç ve dış etkenle-

⁴ Vakit, 4 Kasım 1922.

rin de etkisiyle bozulmaya ve eski işlevselliğini yitirmeye başladığı görülmektedir. Bununla birlikte, halk katında -hatta bir kısım aydın kitle arasında bile- Padişah ve onun yönetimindeki Osmanlı idaresine bağlılık tüm gücüyle devam etmiştir. Bütün bunlara rağmen, I. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllardaki gelişmeler ve bu gelişmelerin yaşandığı süreçte Saray ve Hükûmetinin izlediği politikalar; İstanbul'daki yönetimin, asırlardır halk nazarında kazanmış olduğu itibarı ve bunun bir uzantısı olan yönetime bağlılığı zamanla yok edecektir. Bunu daha iyi anlayabilmek için ise, Mondros Mütarekesi'nin⁵, Türk topraklarında uygulanması sonrasındaki Milli Mücadele sürecinde yaşanan gelişmeleri bu çerçevede kısaca irdelememiz gerekmektedir.

Mondros Mütarekesi'ni izleyen günlerde Anadolu; bir taraftan, müttefiklerin mütareke hükümlerine aykırı olacak şekilde haksız işgallerine maruz kalırken; diğer taraftan, bu işgallere karşı direniş yolunda örgütlenme sürecine⁶ bizzat tanıklık etmiştir. Bu işgal ve işgallere karşı direniş sürecinde Padişah ve çevresi ise; gerçek kurtuluşun, tam bağımsızlık ve işgalci güçlere karşı direnerek değil; kendilerine karşı kurtuluş ve bağımsızlık savaşımını verdiğimiz müttefik devletler yanında yer alarak ve onların istediklerini yerine getirerek gerçekleştirileceği inancı doğrultusunda politikalar izlemiştir. Bu konuda Hüseyin Cahit Yalçın, Renin'de yayınlanan "İnkılâp" başlıklı makalesinde⁷; Osmanlı Devleti bünyesinde büyük bir inkılâp olarak nitelendirdiği millet egemenliği esasına dayalı yeni idareye giden süreçte etkili olan unsurları değerlendirirken, özellikle mütarekeyi takip eden Milli Mücadele yıllarında Padişah ve çevresinin milliyetçilere karşı tutumlarına yer vermekte ve Anadolu'da, milletin ruhundan çıkan yeni bir idare teşkilatı oluşturulmasını da, bunun bir sonucu olarak görmektedir.

Hüseyin Cahit'in bu makalesini bir bütün olarak değerlendirirsek şöyle bir tespitte bulunabiliriz: Hüseyin Cahit, bir taraftan, Anadolu'da oluşturulan ve giderek bütün yurda hakim kılınacak olan yeni idareyi, Saray ve Babıâli'nin faaliyetleri, bütün idare şekillerinin, zamanla saltanat-ı milliyeye doğru gitmesi ve siyasî alanda olgunlaşmamızın son aşamaya ulaşması noktalarından ele alarak bu büyük inkılâbı gereği gibi kavramış görünse de;

⁵ 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi, Mütarekenin uygulanışı ve sonrasındaki gelişmeler hakkında bkz. S. Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. 1, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1991; A. Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara 1948; Y. H. Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, T.T.K. Yayınları, Ankara 1995.

⁶ Anadolu'da ulusal örgütlenme ve aydın ile halk tabakasında, bağımsızlık yolunda bilinçlenmenin temellerinin atılarak Ulusal Harekete katılımın artmasında; müttefik devletlerin, mütareke sonrasında Anadolu'da izledikleri menfi politikalar belirleyici olmuştur. T. Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara 1999, s. 152.

⁷ Renin, 4 Kasım 1922. Renin olarak adı geçen bu gazetenin gerçek adı Tanin'dir. İlk çıkaranlar ve muharrirleri Hüseyin Kazım (Kadri), Tevfik Fikret, Hüseyin Cahit Yalçın olan Tanin gazetesinin örfî idare tarafından kapatılmasıyla ismi, Tanin, Senin, Cenin, Renin ve sonradan tekrar Tanin olmuştur. *Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu I*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s.253.

diğer taraftan, yeni idareye giden süreci mütarekeden sonraki dönemle sınırlandırması, hatta mütareke sonrasında Türk milletinin bütün halinde tek kuruluşu, Padişah çevresinde toplanmakta gördüğünü ileri sürmesi, kuvvetler ayrılığından kuvvetler birliğine gidilmesinin bazı sakıncaları olabileceğini, bunların esasa ilişkin noktalar olmadığını, fakat şimdi bunları tartışmanın zamansız olduğunu belirtmesi; O'nun, millet iradesine dayanan yeni idare sürecini kavramakta yetersiz kaldığını göstermektedir.

İkdam Gazetesi başyazarı olan Yakup Kadri de, "*Yeni Türkiye ve Eski Devlet*" başlıklı bir makalesinde; saltanat-ı milliyeye ilişkin görüşlerin, İstanbul'da bir takım çevrelerde tartışmalar yarattığını, bunların barış konferansı öncesinde ortadan kaldırılması ve Türkiye'nin, kendini bağlayan bütün kayıtlardan kurtulması gerektiğini belirttikten sonra, "...*eski devlet bir çok hataların, bir çok günahların muharrikidir. Uhud-u atika namını verdiğimiz küflü zihniyetlerden, Sevr Muahedesi namını verdiğimiz cellat saturuna kadar bütün o neket ve ölüm aletleri, eski devletin siyasî tersanesine aittir...*"⁸ demektedir.

Bu arada Ankara basınında da, Saray ve Babıâli'ye yönelik daha ateşli eleştirilerle Anadolu Hareketi her yönüyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu konuda Hakimiyet-i Milliye'nin 1 Kasım tarihli nüshasında, Saray ve Babıâli'ye hakim olan ruhun, Bizans'ın riya, yalan, hile, alçaklık, ihanet, hıyanetinden dokunmuş, İslamiyet ve Türklüğü asırlardır felaketlere sürüklemiş, hareketsiz, cansız bırakmış bir ruh olduğu; esaret ve ölümü ifade eden bu ruhun, hiçbir şekilde Anadolu'daki hürriyet, şeref, ve hayatı ifade eden millî ruh ile uzlaşamayacağı ve kendi zihniyetlerinin kurbanı olan bu ruha sahip kişilerin, birkaç kişinin şöhret hırsı, birkaç kişinin sergüzeştlik hevesi olarak değerlendirdikleri Anadolu Hareketi ile sonlarının hazırlandığı belirtilmektedir⁹.

Yine aynı gazetenin bir başka nüshasında da, Anadolu Hareketi değerlendirilmekte ve bu hareketin, kuru dağlar ile taşları düşman istilasından kurtarmaya yönelik olmadığı, Türk milletinin, kendisini içten ve dıştan asırlardan beri yakan, boğan, gelişimine imkân vermeyen unsurları yok etmek üzere ayaklandığı ve milletin, bu mücadelesinde dışta düşmanı silahla yok ettiği, içte de düşmanla işbirliği yapan Saray ve çevresinin varlığını, yeni bir idare teşkilatı kurmak suretiyle sona erdirdiği vurgulanmaktadır¹⁰. İşte bütün bunlar, Türk ulusunun yeniden varoluş mücadelesi olan Ulusal Kurtuluş Savaşının, yalnız dışta, topraklarımızda emperyalist politikalar güden işgalci güçlere karşı değil; içte de, onlarla işbirliği yaparak ülkemizin işgaline zemin hazırlayan İstanbul yönetimine karşı yürütüldüğünü açıkça ortaya koymaktadır.

⁸ İkdam, 3 Kasım 1922.

⁹ Hakimiyet-i Milliye, 1 Kasım 1922.

¹⁰ Hakimiyet-i Milliye, 3 Kasım 1922.

Gerçekte bu dönemde, ilahî kaynaklı siyasî otoriteyi elinde bulunduran Padişah ile onun yanında yer alan ve izlediği politikaların uygulayıcısı konumunda bulunan İstanbul'daki hükümetler¹¹, işgal güçlerine karşı izledikleri teslimiyetçi, pasif politikanın uzantısı olarak Anadolu'daki ulusal direnişi sindirmeye çalışmışlardır. Öyle ki, vatan ve milletin kurtuluşu yerine; tahtını ve hanedanını korumayı düşünen Padişah ile Türk halkı arasındaki ilişkiler, zaman zaman çobanlarla sürüleri¹² arasındaki ilişkilerin benzeri bir hal alma yoluna girmiştir

Bu arada, Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasıyla¹³ başlayan Milli Mücadele; Anadolu genelindeki yerel örgütlenmeden, tek merkezli ulusal örgütlenmeye doğru geçiş sürecindeydi. Bu süreçte, Anadolu'nun bir çok yerinde gerçekleştirilen kongreler, askerî ve sivil makamlara gönderilmek üzere yayınlanan bildirimler, Mebusan Meclisinin kapatılmasından sonra açılan TBMM ve birinci maddesiyle egemenliği, kayıtsız şartsız millete veren 1921 Anayasası ile, ulusal irade bütün yurda hakim kılınmaya çalışılıyordu. Emperyalist güçlere karşı askerî alanda verilen mücadeleler yanında; ulusal iradeyi hakim kılmak ve asırlardır geleneksel kalıplar içerisinde bırakılarak köreltilmiş milleti, geleceğini belirlemede söz sahibi duruma getirmek yolundaki bu girişimler, her ne kadar Milli Mücadelenin amaçlarından birinin, "*padişah ve halifenin esaretten kurtarılması*" olduğu söylemlerine rağmen; padişahlık yönetimine son verileceğinin işaretleriydi. Bu nedenle, saltanatın kaldırılması sürecini hazırlayan koşullar, Milli Mücadele yıllarındaki bu gelişmelerle atılmıştır diyebiliriz.

Anadolu'da ulusal hareket, tüm hızıyla genişlerken; Ankara'da kurulan yeni yönetim, Padişahın halkçı, milliyetçi Meclisi tanınması ve İstanbul ile bütünleşmenin sağlanması için bir takım girişimlerde bulunmuş, fakat bunlardan olumlu sonuç alınamamış¹⁴; aksine İstanbul yönetimi, ulusal hareketi sindirmeye yönelik menfi politikalarını sürdürmüştür. Özellikle Padişahın, millî kuvvetlere karşı onlarla çarpışmak için inzibat güçleri oluşturması, Türk ve Müslüman halk arasında milliyetçilere karşı galeyana yaratmak için

¹¹ Mütareke dönemi İstanbul Hükümetleri ve faaliyetleri hakkında bkz. S. Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C.I-II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998; F. Ergin, "Mütareke Kabineleri, *A.T.A.M.D.*, C. VII, Sa. 21, Ankara 1991.

¹² 16 Mart 1920'de Meclis-i Mebusan adına gelen heyetin Padişah huzuruna çıkarak ulusunu, Anadolu'da vatanın istiklâli ve saltanatı kurtarmak için mücadelede olduğunu ve bu mücadelesini sonuna kadar sürdüreceğini söylemesi üzerine padişah, "bir millet var koyun sürüsü, ona bir çoban lazım; o da benim" diyerek yanıt vermiştir. F. F. Tülbentçi, *Cumhuriyet Nasıl Kuruldu?*, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s. 5-6; U. Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*, A.K.D.T.Y.K. Yayınları, Ankara 1983, s. 142.

¹³ Bu konuda bkz. S. Yüceer, "Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı ve Geri Çağırılışı Üzerine Bir İnceleme", *Askerî Tarih Bülteni*, Sayı:51, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları., Ankara 2001, s.115-143.

¹⁴ M. Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru*, Başnur Matbaası, Ankara 1971, s. 227-231; Ş. Turan, *Türk Devrim Tarihi*, İkinci Kitap, Bilgi Yayınları, Ankara 1998, s. 276.

yayınladığı hatt-ı hümayunlar, beyannâmeler ve Şeyhülislâm Dürrizade Abdullah imzasıyla çıkarttığı hıyanet fetvaları¹⁵; Saray ile milliyetçileri karşı karşıya getirmiş ve milletin egemenliğini eline almasıyla sonuçlanacak süreçte belirleyici faktör olmuştur. Nitekim bir süre sonra bir yanda, Anadolu Hareketine karşı Sarayın bu yaklaşımı; diğer yanda da, vatanın çeşitli bölgelerinde beliren millî mukavemet, kafasında daha gençlik yıllarında padişah saltanatına karşı olumsuz ve millî egemenlikten yana fikirlerin şekillendiği Mustafa Kemal'i harekete geçirmekte gecikmeyecektir.

Mustafa Kemal'in büyük Nutuk'unda da belirttiği gibi, daha İstanbul'da iken kafasında tasarladığı ve Anadolu'ya geçişiyle birlikte uygulamaya koyacağı karar, “ulus egemenliğine dayalı tam bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak”¹⁶ olmuştur. Şüphesiz ulus egemenliği kavramı; hiçbir şekilde, padişah, saltanat kavramlarıyla bağdaştırılamazdı. Fakat bu köklü saltanat geleneği, halk arasında öyle yerleşmişti ki; onu, birden yok etmek de mümkün değildi. Halk, “Halife ve Padişahın varlığını bir din şartı, İstanbul'da esir bulunan Padişah ve Halifenin kurtarılmasını da Milli Mücadele amaçlarından başlıcası sayıyordu.”¹⁷ Yalnız halk değil, Mustafa Kemal'in yakın çevresindeki arkadaşları bile; Milli Mücadeleye katıldıkları süreç içerisinde, padişahlığın kaldırılması gereken bir kurum olduğu düşüncesine hiçbir şekilde sahip olmamakla beraber; vatan ve milletin istiklâli, saltanat ve hilafetin esaretten kurtuluşu sağlanıncaya kadar bu mücadelelerine devam etme kararı almışlardır¹⁸. İçinde bulunulan bu koşullar yanında; memleketin çeşitli yerleri müttefik devletler tarafından işgal edildiğinden ve Türk topraklarını tamamen parçalayacak olan Sevr tasarısı tatbik çalışıldığından, içinde bulunulan durum da çok hassastı. İşte bu doğrultuda önce, yurdumuz düşman işgalinden kurtarılarak tam bağımsızlık sağlanacak; daha sonra da, aşama aşama hedeflerin gerçekleştirilmesine çalışılacaktır. Nitekim bu yolda girişilen askerî mücadelenin kesin zafere ulaştırılmasından ve müttefiklerle

¹⁵ Söz konusu fetvalarda, milliyetçiler ile reislerinin öldürülmelerinin farz olduğu, bu yolda eli silah tutan herkesin Vahdettin etrafında toplanarak milliyetçilerle vuruşmaları ve onları öldürmeleri gerektiği, vuruşmaktan kaçanların ceza ve işkenceye maruz kalacakları, milliyetçileri öldürenlerin gazi, milliyetçiler tarafından öldürülenlerin de şehit olacağı, milliyetçilerle haberleşmede bulunanların cezalandırılacağı hususları yer almaktadır. Bu fetvalar için bkz. Takvim-i Vekayi, 11 Nisan 1920.

¹⁶ M. K. Atatürk, *Nutuk*, C: I, T.T.K. Yayınları, Ankara 1999, s. 19.

¹⁷ H. N. Uluğ, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1973, s. 284.

¹⁸ B. S. Baykal, *Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1969, s. 15-16. Saltanatın kaldırılmasından önce, Meclis çevrelerinde saltanatın kaldırılacağı yönünde duyumlar alınması üzerine Rauf Orbay, Mustafa Kemal'i Refet Paşanın evine çağırarak, bu konuda kendisinden meclise ve kamuoyuna güvence vermesini istemiştir. Bu konuda, Refet Paşanın Keçiören'deki evinde Refet, Rauf Orbay, Ali Fuat ve Mustafa Kemal arasında geçen görüşmelerde; Mustafa Kemal'in Milli Mücadeledeki bu yakın arkadaşlarının, padişahlığın devamından yana oldukları açıkça ortaya çıkmıştır. Nitekim Mustafa Kemal, bunu göz önünde bulundurarak o an için kendi görüşlerini ortaya koymamışsa da; daha sonra, padişahlığın artık kaldırılacağını Meclis kürsüsünden duyurmak göreviyle Rauf Orbay'ı görevlendirerek düşündüklerini gerçekleştirmek hususundaki ustaca siyasetini bir kez daha ortaya koymuştur. Bu konuda bkz. M. K. Atatürk, *a.g.e.*, C: II, s. 913-915.

barış görüşmelerinin gündeme gelmesinden sonra, öyle bir olay meydana gelecektir ki; bu olay sonrasında, asırlık saltanata son verilmesi kaçınılmaz olacaktır. İşte bu olay, basında da çok geniş yer bulan müttefiklerin, barış konferansına Babiâli'yi daveti ve bu davet üzerine Babiâli'nin Ankara'ya telgraf çekerek konferansa katılma isteğinde bulunması olmuştur.

11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla, Türk Ulusunun Mustafa Kemal ve onun çevresindeki askerî kadronun önderliğinde gerçekleştirdiği Kurtuluş Savaşı, askerî zaferle sona ermiş ve bundan sonra, taraflar arasında bir barış konferansının yapılarak Misak-ı Millî ile sınırları çizilmiş olan Türk vatanı ve bu vatan içinde tam bağımsız Türk Ulusunun varlığının, uluslar arası platformda resmen kabul ettirilmesi ön plâna çıkmıştır.

Barış konferansının toplanması için ilk girişimde bulunan taraf, müttefikler olmuştur. İstanbul basınında; barış konferansı öncesinde, müttefikler ile Ankara ve müttefikler ile İstanbul arasında karşılıklı notalarla ortaya çıkan duruma, müttefiklerin konferansa daveti üzerine Babiâli cephesinde yaşanan gelişmelere geniş yer verilmiştir. Renin gazetesinin verdiği bir habere göre, İngiltere, Fransa ve İtalya; 13 Kasım'da, doğu barışının sağlanması ve boğazların idaresinin tespiti amacıyla Lozan'da toplanacak olan konferansa, Japonya, Türkiye İstanbul Hükûmeti ve Ankara Hükûmeti, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya ile boğazlar meselesinde de Bulgaristan ve Rusya'yı davet etmek üzerinde anlaşmışlardır¹⁹. Bunun üzerine 27 Ekim 1922'de, İngiltere, Fransa ve İtalyan baş tercümanları tarafından, Lozan Konferansı'na daveti kapsayan ortak nota, Ankara Hükûmeti İstanbul temsilcisi Hamit Bey ve İstanbul Hükûmeti Dışişleri Bakanı İzzet Paşaya²⁰ ayrı ayrı verilmiştir²¹. Her iki hükûmete verilen bu ortak notalarla, hem İstanbul Hükûmeti; hem de TBMM Hükûmeti konferansa resmen davet edilmiş olmaktadır.

Burada, söz konusu devletlerin, konferansa Türkiye'den iki ayrı hükûmeti davet etmelerindeki amaç; her iki hükûmet arasında mevcut ikiliği derinleştirerek ulusal gücü ve birliği sarsmak ve bu suretle, Türk tarafını zayıflatarak daha önce Osmanlı Devleti üzerinde uyguladıkları yaptırımları, şimdi yeni Türk Devleti üzerinde uygulayabilmek, böylece de konferanstan kendi amaçlarına uygun sonuç alabilmekten²² başka bir şey değildir.

¹⁹ Renin, 27 Ekim 1922.

²⁰ İzzet Paşa, bu notanın gelmesinden önce ve Mütarekenin imzalanmasından iki gün sonra, İngiliz Yüksek Komiserliği Baştercümanı Ryan'a barış konferansı için iki Türk delegasyonu teklif etmiştir. Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C: IV, T.T.K. Yayınları, Ankara 1996, s.748.

²¹ Renin, 28 Ekim 1922; İkdâm, 28 Ekim 1922; Tevhid-i Efkâr, 28 Ekim 1922; Hakimiyet-i Milliye, 29 Ekim 1922. Söz konusu nota metni, adı geçen gazetelerde yer almaktadır.

²² Ş.Turan, *a.g.e.*, s.276; H.N.Uluğ, *a.g.e.*, s. 285.

Söz konusu davet üzerine; Milli Mücadele yıllarında saltanat ve hanedan haklarının korunması düşüncesiyle, düşmanla işbirliği yaparak yurt topraklarının parçalanmasına göz yuman Padişah ve yalnız İstanbul şehri sınırları içinde şeklen var olsa da, fiiliyatta bir kukladan ibaret olan İstanbul'daki hükümeti konferansa katılmak için hazırlıklara başlamıştır²³. Öncelikle Babiâli cephesinde; Meclis-i Vükelâ, mütteliklerin konferansa davetini içeren notası hakkında, Tevfik Paşanın başkanlığında toplanarak uzun görüşmelerde bulunmuştur²⁴. Bu görüşmelerde, toplantıya konu olan davet meselesi üzerinde kesin karar verilmemekle birlikte; bu hususta, Ankara ile temasta bulunulması kararlaştırılmıştır²⁵. Nitekim bu görüşmeleri takip eden günlerde, daha önce Mustafa Kemal Paşaya hitaben bir telgraf²⁶ çeken Sadrazam Tevfik Paşa tarafından bu sefer de, BMM Başkanlığına hitaben Ankara'ya bir telgraf çekilerek mütteliklerin daveti ve birlikte hareket etmek konusunda Ankara Hükümetine başvurulacaktır.

Sadrazam Tevfik Paşa imzasıyla BMM Başkanlığına hitaben Ankara'ya çekilen 29 Ekim 1922 tarihli telgrafta²⁷, Babiâli'nin konferansa katılmamasının, asırlara mal olmuş Osmanlı Devleti'nin, sultanlık ve hilâfet makamlarının oluşturduğu tarihi hüviyetini yıkacağı; Ankara'nın katılmamasının ise, bütün dünyanın beklediği barışı sonuçsuz bırakacağı, gerçekte İstanbul ile Ankara arasında bir ikilik olamayacağı, memleketin birliği ve geleceği için görüşmek üzere Ankara'dan yetkili bir kişinin gönderilmesi veya İstanbul'dan bir kişinin Ankara'ya gönderileceği belirtilmiştir²⁸.

Türkiye'nin gerek konferansta, gerekse de gelecekte durumunu doğrudan etkileyecek olan Babiâli'nin konferansa daveti, yani İstanbul'un kon-

²³ H. R. Soyak, *Atatürkten Hatıralar I*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1975, s. 146.

²⁴ İkdâm, 1 Kasım 1922.

²⁵ Vakî, 1 Kasım 1922.

²⁶ Bu telgraf için bkz. Hakimiyet-i Milliye, 31 Ekim 1922; Vakî, 4 Kasım 1922; Renin, 4 Kasım 1922; Peyam-ı Sabah, 4 Kasım 1922. M. K. Atatürk, *a.g.e.*, C: III, Belge No:260. TBMM'nin 30 Ekim görüşmelerinde üzerinde durulan bu telgrafın Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilmesinden sonra Tevfik Paşa, Mustafa Kemal Paşa tarafından bu telgrafına cevap verildiği halde, bunun kendisine iletilmediğini; eğer iletilmiş olsaydı ikinci bir telgrafi çekmeyeceklerini belirtmiştir. Bunun üzerine Ankara Hükümeti İstanbul temsilcisi Hamit Bey, Mustafa Kemal'den bir telgraf aldığını, bunun, takip edilecek hareket konusunda bir direktif mahiyetinde olduğunu, burada, İstanbul'a tebliğ edilmesi hakkında bir husus bulunmadığını ve kendisinin Tevfik Paşaya gerekli açıklamayı yaparak kendilerine, takip edecekleri hareketin, konferansa temsilci göndermemek olduğunu bildirdiğini ileri sürmüştür. Bu konuda bkz. Hakimiyet-i Milliye, 9 Kasım 1922; Vakî, 5 Kasım 1922; Renin, 5 Kasım 1922; M. K. Atatürk, *a.g.e.*, C:III, Belge No:261-262; F. F. Tülbentçi, *a.g.e.*, s. 25-26.

²⁷ Tevfik Paşanın, bu telgrafını BMM Başkanlığına hitaben çekmesi, Mecliste tartışmalara yol açmıştır ve bu tartışmalarda Ankara'da BMM değil; bütün Türkiye'yi temsil eden bir TBMM olduğu vurgulanmıştır. bkz.*T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre: I, C: XXIV, s. 270.

²⁸ Hakimiyet-i Milliye, 31 Ekim 1922; Vakî, 1 Kasım 1922; İkdâm, 1 Kasım 1922; Peyam-ı Sabah, 1 Kasım 1922. Söz konusu telgrafın tam metni adı geçen gazetelerde yer almaktadır. Tevfik Paşa tarafından çekilen bu telgrafın içinde yer alan hemen her husus, Ankara Meclisinde milletvekilleri tarafından ayrı ayrı ele alınarak değerlendirilmiştir. Bu konu için bkz.*T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre: I, C: XXIV, s. 269-298.

feransta Türkiye'yi temsili meselesi; o dönem Ankara ve İstanbul basınının yoğunlaştığı bir konu olmuş ve bu konuda özellikle Hakimiyet-i Milliye'nin tavrı çok sert olmuştur.

Hakimiyet-i Milliye'nin, “*Ey ulu millet, cihanın imrendiği zaferini çekemeyen, akıttığın kanlarının mükafatını toplamaya mani olmak isteyen Saray ve onun vasıta-i ihtirası Bâbîâli, sana bir kere daha hıyanet ediyor, bu, kendisini mezara götüren son hıyaneti olmuştur*” başlığıyla yayınlanan bir nüshasında yer alan “*Halâ da usanmadılar mı?*” başlıklı yazıda²⁹, Bâbîâli ve Sarayın, köşkten ve hayalden başka bir şey ifade etmeyen bir hiç derecesinde olduğu; halk katında bile hiç bir değerinin kalmadığı; onları hile, fesat, entrika, ayrılık aleti olarak kullanan müttefik devletlerin de bunun bilincinde oldukları; hatta Mudanya Konferansı'na yalnız Ankara Hükûmetini çağırarak bunu açıkça ortaya koydukları; şimdi ise tekrar İstanbul'a barış konferansı için davetname gönderilmesinin, Türkiye'yi ikiye bölmekten başka bir amacının olmadığı belirtilmektedir. Yine Hakimiyet-i Milliye, bir başka nüshasında, Tevfik Paşanın Ankara'ya çektiği telgrafı; Türk milletinin, büyük bir zafer kazanarak haklarını tasdik ettirmeye davet edildiği bir zamanda, elde ettiği bu zaferi, ulaştığı yüksek mevki çekemeyen ve yok etmek isteyenlerin, düşmanla işbirliği yaparak hiçbir hakları ve söyleyecek sözleri olmadığı halde, konferansa katılma küstahlığı belgesi olarak nitelendirmektedir³⁰.

Ankara basınından Yenigün gazetesi de, “*Millet Bâbîâli ve Saray'ın yeni ve son bir ihaneti karşısında kalmış ve millet meclisi artık son kararını vermeye azmeylemiştir*”³¹ başlıklı haberiyle, İstanbul'un konferansa katılmak konusundaki tavrını, bir ihanet olarak değerlendirmiş ve bunun, Meclisin saltanatın kaldırılmasına yönelik karar alma sürecinde etkili olduğunu vurgulamıştır.

İstanbul basınında da söz konusu temsil meselesine geniş yer verildiği görülmektedir. Bu hususta Ahmet Emin “*Temsil Salâhiyeti*” başlıklı bir makalesinde³², barışın, bir takım yükümlülüklerin taraflarca kabul edilmesiyle mümkün olacağını; bu yükümlülükleri kabul etmenin ise, bir takım sorumlulukları yüklenmeyi gerektirdiğini; TBMM'nin, memleketin birliğini temsil ederek fiilen duruma hakim olması itibariyle herhangi bir yükümlülüğün ancak Ankara Meclisince kabul edilebileceğini belirtmiş ve Lozan'da Ankara temsilcilerinden başka, memleketi temsil yetkisi olmayan kişilerin bulunması halinde, ya bu kişilerin, Ankara temsilcilerinin her dediklerini onaylayarak şeklen de olsa İstanbul'daki hükûmetin varlığını zaafa uğratacaklarını veya millet temsilcilerine karşı bir tavır takınarak memlekete değil;

²⁹ Hakimiyet-i Milliye, 31 Ekim 1922.

³⁰ Hakimiyet-i Milliye, 31 Ekim 1922.

³¹ Yenigün, 31 Ekim 1922.

³² Vakit, 1 Kasım 1922.

karşımızdaki tarafa fayda sağlayacaklarını ileri sürmüştür. Burada Ahmet Emin'in, barış konferansına İstanbul'dan bir heyet katılması halinde, bunun olası sonuçları arasında; bu heyetin, Ankara temsilcilerinin her dediklerini onaylayarak şeklen de olsa İstanbul'daki hükûmetin varlığını tehlikeye atabileceklerini ileri sürmesi, Ankara'daki TBMM Hükûmetini tanımakla beraber, İstanbul'daki Hükûmetin de, şeklen de olsa varlığını sürdürmesinden yana olduğu izlenimini vermektedir. İstanbul basınında zaman zaman rastlanan bu İstanbul ile Ankara arasındaki ikilemlere, Ankara basınında rastlamak mümkün değildir.

Peyam-ı Sabah gazetesi yazarı Abdullah Zahit, "*Zad Fittanbur*" başlıklı makalesinde; konferansa İstanbul Hükûmetinin davet edilmesinin, memleket içinde bir iç sorun yarattığını ve bunun çok önemli bir mesele olmadığını, "*...bu bir mesail-i dahiliyedir. Zan edildiği kadar büyük bir ehemmiyeti haiz değildir. Her halde tarafeyn hulus niyetle bir çare-i tesviye bulup uyuşurlar. Bazılarının iddiası gibi bu mesele konferansın tehirine de sebep olacak mahiyette değildir...*"³³ sözleriyle açıklamaktadır. İşte bu yöndeki yazılar; İstanbul'da bazı çevrelerce, millî iradenin ve bu iradenin kazanmış olduğu büyük zaferin, gereği gibi kavranamamış olduğunun en belirgin göstergeleridir.

Babıâli'nin konferansa temsilci gönderip göndermemesi hususu, Refet Paşanın gazetecilere verdiği beyanatta da dile getirilmiştir. Bu hususta Refet Paşa, bir gazetecinin "*Bâbîâli'den bir temsilci heyeti gidecek midir?*" sorusuna; İstanbul Hükûmetini tanımadıklarını, aslında gelişen olayların da, İstanbul Hükûmetinin varlığını yok ettiğini, konferansta Türk Devleti'ni temsil edecek olan tek meşru hükûmetin, Ankara Hükûmeti olduğunu, bunun aksine gelişecek olan durumun büyük bir hata olacağını belirterek cevap vermiştir³⁴. Ankara ve İstanbul basını, bu yöndeki yazılarıyla temsilin, yalnız Ankara'dan gönderilecek bir heyetle gerçekleştirilmesinden yana olduğunu açıkça yansıtmaktadır. Gerçekten de, memlekette her ne kadar bir tarafta, şeklen var olan İstanbul Hükûmeti; diğer tarafta da, fiilen egemenliği elinde bulunduran Ankara Hükûmeti idaresi şeklinde bir ikilik mevcutsa da, Lozan'da Türkiye'yi temsil edecek taraf, Ankara heyetinden başka bir heyet olamazdı. Aksi takdirde ortaya çıkabilecek olan durum, memleket ve millet yararına olmayacağı gibi; karşımızdaki tarafın işine yarayacak ve şu ana kadar verdiğimiz mücadelelerle kazanımlarımızın hiç bir anlamı kalmayacaktı. Şu halde İstanbul Hükûmetinin tek yapması gereken, müttefiklerin davetine tereddütsüz ret cevabı vererek, memleket adına tek yetkili merciin Ankara Hükûmeti olduğunu ortaya koymasıydı. Fakat bunda tereddütlü davranarak, bir bakıma kendi sonlarını hazırlamış olacaktıdır.

³³ Peyam-ı Sabah, 2 Kasım 1922.

³⁴ Renin, 31 Ekim 1922; İkdam, 1 Kasım 1922. Refet Paşa ile yapılan bu görüşmenin tamamı adı geçen gazetelerde yer almaktadır.

B) Saltanatın Kaldırılması

Basında, Ankara Hükûmetinin mevcut gelişmeler karşısındaki tavrı, bir taraftan, Ankara'nın müttefik devletlere verdiği iki muhtıra; diğer taraftan da, Babıâli'nin Ankara'ya çektiği telgrafın yol açtığı ve 30 Ekim ile 1 Kasım tarihlerinde Mecliste gerçekleştirilen görüşmeler ile ortaya konulmaktadır.

Müttefik devletlerin, 27 Ekim tarihli konferansa davet notasına cevap, 29 Ekim 1922'de Hamit Bey vasıtasıyla gönderilen iki muhtıra ile verilmiştir. İstanbul basınında yayınlanan bu muhtıralardan birinde, TBMM Hükûmetinin, temsilcilerini konferansa göndermeye hazır olduğu belirtilirken; diğerinde de, Babıâli'nin konferansa daveti ve temsil meselesi hususlarına yer verilmiştir. Bu muhtıradaki, Türkiye'yi Ankara Hükûmetinden başka hiçbir kuvvetin temsil edemeyeceği, Türkiye'yi temsil edecek tek gücün TBMM olduğu açıkça vurgulanmıştır³⁵. Bu iki muhtıra incelendiğinde, dikkate değer bir nokta vardır. Şöyle ki, birinci muhtıradaki da yer aldığı üzere; yeni Türk Devleti, konferans yeri olarak başlangıçta, Türk temsilcilerinin hükûmetle daha rahat haberleşmelerini sağlamak amacıyla İzmir'i düşünmüş ve bunda ısrarlı davranmışken; daha sonra müttefiklerin, konferansın Lozan'da toplanacağını bildiren davetini kabul ederek buna olumlu yanıt vermiş, bu tür meseleler için anlaşmazlık yaratmak istememiştir. Fakat diğer muhtıraya bakıldığında; müttefiklerin, İstanbul Hükûmetini konferansa davetine kesin bir dille ret cevabı vermiş ve böyle bir durumun, Ankara'nın konferansa gitmesinin önünde en büyük engel olacağını ileri sürmüştür. Bu da; Türk Devleti'nin, bağımsızlık ve bütünlüğünü ilgilendiren konularda ne kadar hassas olduğunu açıkça göstermektedir.

Ankara Hükûmetinin mevcut gelişmeler karşısındaki tavrını yansıtmaması hususunda basında geniş yer bulan konu, Mecliste 30 Ekim ve 1 Kasım 1922 tarihlerinde gerçekleştirilen görüşmeler olmuştur. TBMM'de 30 Ekim'de gerçekleşen ve askerî alanda büyük zafer kazanarak düşmanları barış yapmaya zorlayan millî ruhun yansıdığı bu tarihî görüşmelere, İstanbul'dan gelen telgrafın sebep olduğu, söz konusu görüşmelere katılan milletvekillerinin nutuklarından anlaşılmaktadır. Bu nutuklarda, İstanbul'dan gelen telgrafın çeşitli yönleriyle değerlendirildiği ve bu hususta, Saray ve Babıâli'nin memleket ve millete karşı hainliklerinin dile getirildiği görülmektedir³⁶.

³⁵ Renin, 1 Kasım 1922; Vakit, 1 Kasım 1922; Peyam-ı Sabah, 1 Kasım 1922. Söz konusu muhtıralar adı geçen gazetelerde yer almaktadır.

³⁶ Mustafa Kemal başkanlığında gerçekleşen ve İçişleri Bakanı Fethi, Sağlık Bakanı Rıza Nur, Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşalar ile bunların dışında 20 kadar kişinin nutuklarını sunduğu bu Meclis görüşmeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hakimiyyet-i Milliye, 31 Ekim 1922; Vakit, 4 Kasım 1922; Renin, 4 Kasım 1922; Peyam-ı Sabah, 4 Kasım 1922; İkdam, 4 Kasım 1922; *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre:1, Cilt:XXIV, s. 269-298; F. Çoker, *Türk Parlamento Tarihi(1919-1923)*, C: 1, TBMM Yayınları., Ankara, s.243-250.

Bunlar arasında, Dışişleri Bakanı İsmet Paşanın Mecliste verdiği nutuk; Ankara'nın, Babıâli'nin konferansa çağrılması meselesine bakışını açıkça yansıtmaktadır. İsmet Paşa bu nutkunda, millî hareket ve askerî zaferlerden bahsettikten sonra sözü, konferans meselesine getirmiş ve işgal altında bulunan bir yerden konferansa temsilci gönderilmesinin, hem Ankara'nın konferansa katılmasına engel olacağını; hem de Mudanya Mütarekesi Ankara Hükûmeti ile imza edildiği için söz konusu durumun, mütareke hükümlerini bozacağını belirtmiştir³⁷. Meclisteki milletvekillerinin çoğunun görüşleri, bu noktada toplandığından; bu görüşmeler sonucunda, Sadrazamın telgrafına cevap verilmemesine ve İstanbul'daki nazırlar hakkında tahkikat açılmasına karar verilecektir. Şu halde, Tevfik Paşanın telgrafı, esas olarak iki açıdan büyük önem taşımaktadır. Birisi, Mecliste saltanat yanlısı olan milletvekilleri arasında dahi, saltanata karşı olumsuz bir yaklaşımın oluşmasına yol açarak saltanatın resmen kaldırılmasına elverişli ortamı hazırlaması; diğeri de, Ankara'nın, İstanbul'da ne fiilen ne de şeklen hiçbir hükûmet tanımadığını açıkça ortaya koymasıdır.

Mecliste geç vakte kadar devam eden bu görüşmelerin sonlarına doğru, Sağlık Bakanı ve aynı zamanda konferans temsilcimiz olan Rıza Nur ile 78 arkadaşı tarafından verilen ve Osmanlı Hükûmetinin artık tarihe karıştığı, yeni Türkiye Hükûmetinin onun yerini aldığı ve saltanata son verilmesiyle tek başına kalan halifelik makamının esaretten kurtarılacağına ilişkin olan, aynı zamanda bunun gerekçesini de içeren 6 maddelik bir önerge, karar verilmek üzere oya sunulmuşsa da; yeterli çoğunluk sağlanamadığından görüşmeler, 1 Kasım'a ertelenmiştir³⁸.

Basında, Meclisin 1 Kasım görüşmelerine damgasını vuran TBMM başkanı Mustafa Kemal'in nutkuna³⁹ da tam metin halinde yer verilmiştir. Mustafa Kemal bu nutkunda, insanlığın kendi kendini idare hususunda geçirdiği safhaları, hilafet ve saltanat makamlarının niteliği ile tarihsel gelişimini ortaya koyarak, saltanat ve hilafet makamlarının bir arada bulunduğu ve ayrı yaşadığı dönemlere ilişkin Türk-İslâm tarihinden örnekler vermekte, daha sonra da, Saray ve Babıâli'nin izlediği politikalar üzerinde yoğunlaşarak bugünkü idare şeklimizin, içinde bulunulan şartların, tarihsel zorunlulukların bir neticesi olduğunu belirtmektedir. Gerçekte, Mustafa Kemal bu nutkuyla, yalnız padişahlığın değil; saltanatla hilafetin ayrılabilceğini tarihsel gerçekler ışığında izah ederken, Hülagü'nün Hicri 556 yılında Abbasi Halifelerinin sonuncusu Mutasım'ı idam ettirerek fiilen halifeliğe son verdiğine işaret etmek suretiyle de, bu makamın hiçbir işlevi olmayan boş bir makam

³⁷ Hakimiyyet-i Milliye, 31 Ekim 1922; Vakit, 2 Kasım 1922; Renin, 1 Kasım 1922; İkdâm, 2 Kasım 1922.

³⁸ Hakimiyyet-i Milliye, 31 Ekim 1922; Vakit, 4 Kasım 1922; İkdâm, 9 Kasım 1922.

³⁹ Hakimiyyet-i Milliye, 2 Kasım 1922; Vakit, 8 Kasım 1922; İkdâm, 9 Kasım 1922. Nutkun tamamı adı geçen gazetelerde yer almaktadır. F. Çoker, *a.g.e.*, s. 255-262.

olduğunu ve uygun zamanın gelmesi halinde bunun da kaldırılacağını üstü kapalı olarak ifade etmiştir⁴⁰.

Mustafa Kemal Paşanın bu nutkundan sonra Rıza Nur Beyin önergesi, bazı değişiklikler yapılarak tetkik edilmek üzere Kanun-ı Esasi, Şer'îye ve Adliye Komisyonlarından oluşan ortak komisyonda görüşülmüş ve bu görüşmelerde, hilafet ile saltanatın ayrılamayacağı yolunda tartışmaların⁴¹ çıkması üzerine; Mustafa Kemal, kürsüye gelerek Türk milletinin hakimiyetini kuvvet, kudret ve zorla aldığını, bunun artık üzerinde tartışılacak bir yanının kalmadığını, aksi taktirde bazı kafaların kesileceğini⁴² belirtmiş ve bu konudaki kararlılığını açıkça ortaya koymuştur. Mustafa Kemal'in bu konuşmasından sonra mesele, ortak komisyon tarafından bir mazbata⁴³ hazırlanarak halledilmiştir. Sonunda, komisyonun hazırladığı mazbata, Misak-ı Millî içinde hakimiyet-i millîyeye dayanan TBMM'den başka bir hükümet tanınmayacağı, şahsî hakimiyet esasına dayanan İstanbul Hükümetinin, 16 Mart 1920'den itibaren son bulduğu ve hilafetin, Osmanlı Hanedanına ait olup bu makama hanedanın ilmen ve ahlâken en uygun olanının seçileceği maddeleri ile bu maddelerin kabul edilme gerekçesi; oybirliği ve alkışlarla kabul edilmiş ve Rauf Beyin isteği ile, Peygamberimizin doğumuna rastlayan bu gece ve ertesi günün bayram ilânına karar verilmiştir⁴⁴.

Meclisin bu 1 Kasım kararının birinci maddesiyle, dünya işlerini bünyesinde toplayan padişahlık ile din işlerini bünyesinde toplayan halifelik makamları birbirinden ayrılmış ve birincisi kaldırılarak dünya işlerini yönetme yetkisi, millet temsilcilerinden oluşan TBMM'ne verilmiştir. Böylece şahsî saltanata son vererek millî hakimiyeti kesin olarak tespit etmiş olan bu kararlar, Osmanlı Hükümeti tarihe karışmış ve onun yerini, yeni Türkiye Hükümeti almıştır. Yine Meclisin, 1 Kasım kararının halifelikle ilgili ikinci maddesi de, bir yandan, bu makama geçişte etkili olan veraset usulünü kaldırmış ve halifeyi siyasî yetkisinden arındırmış; diğer yandan da, TBMM'ni bu makamın dayanağı kabul ederek halifeliğin kaldırılmasına uzanan sürecin hazırlayıcısı olmuştur.

⁴⁰ H. R. Soyak *a.g.e.*, s. 148.

⁴¹ Ortak komisyon içinde, Şeriye Komisyonunda yer alan üyeler, saltanatın hilafetten ayrılmaz olduğunu ileri sürerek aynı zamanda hilafetin de kaldırılmasına malzeme hazırlamışlardır. Bu konuda bkz. N.Berkes, *a.g.e.* s. 497; E.Aybars, *a.g.e.*, s.210-211.

⁴² M. K. Atatürk, *a.g.e.*, C: II, s.921.

⁴³ Mazbata metni için bkz. Hakimiyet-i Milliye, 2 Kasım 1922; İkdâm, 9 Kasım 1922. Söz konusu mazbata metni, Rıza Nur Bey ve arkadaşlarınca hazırlanan taktirle, bunun bazı maddelerinin değiştirilmesine yönelik taktirler birleştirilerek hazırlanmıştır. D. A. Akbulut, *Saltanat, Hilafet ve Millî Hakimiyet*, Samsun 1994, s. 5.

⁴⁴ Meclisin verdiği bu karar hakkında bkz. Hakimiyet-i Milliye, 2 Kasım 1922; Vakit, 3 Kasım 1922; Peyam-ı Sabah, 3 Kasım 1922. Saltanatı kaldıran 307-308 nolu kararlar için bkz. *Kavanin Mecmuası*, C.I., s.487.

Görüldüğü gibi, 1 Kasım'da Meclisin verdiği kararlar saltanat kaldırırken; halifelik makamının varlığı korunmuştur. Bunda ise; Mustafa Kemal'in, gerçekleştirmek istediklerini uygun şartların oluşmasını bekleyerek aşama aşama gerçekleştirme stratejisinin büyük rolü vardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Mecliste ve yurt genelinde, halifelik makamının kutsal olduğu ve varlığını sürdürmesi yönünde güçlü bir eğilim vardı. Bununla birlikte halifeliğin, hakları açıkça belirtilmeksizin varlığının devam ettirilmesi; devlet-din ayrımı teziyle devlet-din bileşimi tezini savunanların mücadelesine zemin hazırlamıştır. Bu konuda, Mısır-Hint uleması, Mustafa Sabri Efendi, İstanbul ve Ankara'daki hilafetçiler; halifelik makamını, dünyasal yetkilerinden arındırılmış olarak değil; ruhanî-cismanî bileşimi olan başkanlık rejimi olarak görüyorlardı⁴⁵. Ayrıca saltanatın kaldırılmasına rağmen; Osmanlı Hanedanına son verilmemiş olması ve halifeliğin kaldırılmaması nedeniyle de; 1 Kasım kararının, hükümet biçimi ile ilgili olmayıp, yalnızca hükümet tespiti ile ilgili olduğu ve bu nedenle de eksik olduğu⁴⁶ yönündeki eleştirilere de bazı kaynaklarda yer verilmiştir. Fakat bütün bunlara rağmen; Türk Devleti'nde Cumhuriyet yönetimine geçişin temelleri bu kararlarla atılmış, nitekim bundan yaklaşık bir yıl sonra Cumhuriyet ilân edilmiştir.

Basında, bir taraftan, saltanatın kaldırılmasına giden süreçte yaşanan gelişmeler, bu konuda Mecliste gerçekleşen görüşmeler ve alınan kararlar ayrıntılarıyla yansıtılırken; diğer yandan da, Meclisin saltanatı kaldıran tarihî kararı ve bu kararın anlam ve önemi üzerine yazılan yazılara da yer verilmiştir. Bu konuda Yenigün gazetesi, "*B.M.M. bugün bir karar vererek Osmanlı saltanatını milletin tarihinden ebediyen kaldırıp atacaktır. Bugün İstanbul'daki son menfur herif hal ediliyor. Artık millet saltanatı, millet hakimiyeti başlıyor. Bundan sonra milletin hakimi, sultanı, padişahı herşeyi kendimiziz*"⁴⁷ başlıklı haberiyle; Meclisin bu kararıyla, artık Osmanlı saltanatının sona erdiğini ve gücünü millet iradesinden alan millî halk hükümetinin kurulduğunu açıkça belirtmiştir.

Hakimiyet-i Milliye de, Türk tarihinde bir dönüm noktası olan bu kararı, Türklüğün gerçek şahsiyetini ortaya koyan bir karar olarak nitelendirmekte ve İstanbul'un konferansa katılması ile beliren hain davranışın, bu kararla amacına ulaşmadığını, bu kararın, hem şekilden başka bir şey ifade etmeyen İstanbul Hükümeti'nin önümüzde engel oluşturmasına ve hem de önümüze o engelleri çıkaranların aleyhimizdeki faaliyetlerine son verdiğini, artık Türkiye'de tek bir TBMM Hükümeti olduğunu, buna rağmen halâ İ-

⁴⁵ N.Berkes, *a.g.e.*, s.497-499. Bu konuda Mustafa Sabri'nin görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Sabri, *Hilafetin İlgasının Arka Planı*, İnsan Yayınları, İstanbul 1996. Ayrıca saltanatın kaldırılmasından sonra muhalif taraftaki gelişmeler hakkında bkz. E.Aybars, *a.g.e.*, s.212-213.

⁴⁶ D. A. Akbulut, *a.g.e.*, s. 6-7.

⁴⁷ Yenigün, 1 Kasım 1922.

tanbul'da bir hükûmet arayanların bunu tarih sayfalarında bulabileceklerini dile getirmiştir⁴⁸.

Ahmet Emin, “2 Teşrin-i Sâni” başlıklı makalesinde⁴⁹; Meclisin verdiği kararın, gerek İslâm, gerekse de Türk dünyası için yeni devir açacağını, bu karar neticesinde hakimiyetin belli bir sınıf tarafından değil; millet tarafından kullanılacağını belirttikten sonra, Meclisin verdiği kararın halifelikle ilgili olan kısmına da değinmiş ve bu hususta da, hilafete hanedan içinden ilmen ve ahlâken layık olanının getirilmesinin, bu makamın ehli tarafından kullanılmasını sağlayacağını, bunun ise Türk ve İslâm dünyasının gelişimi için çok önemli olduğunu vurgulamıştır.

Bu arada İstanbul basınında, öncelikle Anadolu'da kurulan ve giderek bütün vatana hakim kılmacak olan yeni idare ile ilgili yazılarda göze çarpan bir nokta vardır ki; bu da, yeni idarenin bir komünistlik, sovyetlik idaresi olduğu yönündeki söylemler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu konuda Hüseyin Cahit'in “Usûl-ü İdaremiz” başlıklı makalesinde⁵⁰; Refet Paşanın İstanbul halkına verdiği nutukların⁵¹, Avrupalı gazeteciler tarafından komünistlik, sovyetçilik yönünde yorumlandığı, oysa Refet Paşanın nutuklarının, sosyal hayatın temelini teşkil eden ve Avrupa'nın burjuvazi anlayışıyla taban tabana zıt olan bu tür söylemlerle ilgisi olmayıp, yeni idare şekline ilişkin olduğu belirtildikten sonra; Refet Paşanın vurguladığı idare şeklinin, hakimiyet ve millî saltanat esasına dayandığı ve kuvvetler ayrılığının, yasama, yürütme, yargı kuvvetleri arasındaki dengeyi kurmakta yetersiz kalmasından dolayı kuvvetler birliğine gidilerek saltanat ve hakimiyet kavramı altında toplanacak bütün kuvvetlerin, hakimiyetin kaynağı olan millet temsilcilerinden kurulu meclise verileceği, böyle bir idarenin ise komünistlikle hiçbir ilgisi bulunmadığı sonucuna varıldığı görülmektedir.

Yine bu konu ile ilgili olarak basında, Paris'te yayınlanan bir gazete muhabirinin, Bursa'ya gelerek Mustafa Kemal ile yaptığı görüşme yer almaktadır. Bu görüşmede Mustafa Kemal, muhabirin, “Türkiye'de komünistlik idaresi tesis etmek istiyor musunuz?” sorusuna verdiği cevapta; Osmanlı Hükûmetinin tarihe karıştığını, milletin büyük acılardan sonra kendine hür-

⁴⁸ Hakimiyet-i Milliye, 2 Kasım 1922.

⁴⁹ Vakit, 4 Kasım 1922.

⁵⁰ Renin, 27 Ekim 1922.

⁵¹ Refet Paşa, İstanbul'a geldikten sonra, birçok ziyaretlerde bulunmuş ve buralarda yaptığı konuşmalarda, millî saltanat, Türkiye'deki idare usûlü hakkındaki görüşlerini açıklamış ve her seferinde, hakimiyetin millete ait olduğunu vurgulamıştır. Refet Paşanın bu ziyaretleri ve saltanat-ı milliye ile teşkilat-ı esasiyeye ilişkin görüşleri hakkında bkz. Peyam-ı Sabah, 6 Kasım 1922; Renin, 22-24 Ekim 1922; İkdâm, 22-23-24-26-27 Ekim 1922; Tevhid-i Efkâr, 22-24-25-26 Ekim 1922; Yenigün, 24 Ekim 1922. *Hilafet Meselesi*, Derleyen: M.Kâmran Ardağoç, Petek Yayınları, İstanbul 1955, s.110-125. Refet Paşanın bu nutuklarda üzerinde ağırlıklı olarak durduğu konu, millî egemenlik olmakla birlikte; o, ne Cumhuriyet, ne de Meşrutiyet yönetimini değil; milletin kuvvet ve kudreti elinde bulundurduğu ve hükûmet yönetimini Meclise veren “Meclis Hükûmeti” sistemini savunmaktadır. Bu konuda bkz. D.A.Akbulut, *a.g.e.*, s. 12-13.

riyet ve istiklâlini veren yeni bir idare kurduğunu ve memlekete hakim olan asıl merciin, millet temsilcilerinden oluşan TBMM olduğunu belirterek, sözü komünistlik söylemlerine getirmiş ve bu tür söylemleri tamamen geçersiz kılacak olan şu sözleri söylemiştir: “Biz ne Bolşevîğiz, ne de komünist. Çünkü biz milliyetperver ve dinimize hürmetkârız. Hulâsa bizim şekl-i hükümetimiz, tam bir demokrat hükümettir. Lisanımızda bu hükümet halk hükümeti diye yad edilir”⁵². Gerçekten de, ülkemizde tesis edilen yeni idare, hiçbir şekilde ve hiçbir zaman bir komünistlik idaresi olmamış, tamamen yaşanan tecrübeler ve tarihî zorunluluklar neticesinde ortaya çıkan ve gücünü millet iradesinden alarak ulusal egemenliği gerçekleştiren bir halk idaresi olmuştur.

İstanbul basınında, yeni idare ile ilgili olarak muhalif tarafta bulunan Lütfi Fikri Bey ve onun risalesine de yer verilmektedir. Bu hususta Renin gazetesi, Refet Paşanın Anadolu’daki idare şekli konusunda verdiği nutuklar üzerine Lütfi Fikri Beyin yazdığı “Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mes’uliyet ve Tefrik-i Kuva Mesaili” başlıklı risalesi hakkında bilgi vermektedir. Bu risalede Lütfi Fikri Beyin en önemli görüşlerinden biri; meşrutî hükümetlerde hükümdarların şahıslarının, milliyet his ve fikirlerinin gelişimine engel olmayıp, bilâkis bu duygular üzerinde teşvik edici olduğu görüşüdür. Lütfi Bey, bundan sonra risalesinde, kuvvetler ayrılığı ve mes’uliyet meseleleri üzerinde durmaktadır. O, bu konuda; yasama, yürütme ve yargı güçlerinin birbirinden ayrılması gerektiği, yürütme işi ile uğraşan hükümetin kaldırılmasının yanlış olduğu, her şeyi meclisten izin alarak yapanların şahsî teşebbüsten yoksun kuklalar haline geleceği ve meclisin değil; hükümetin sürekli olması gerektiği görüşlerine yer vererek, hükümet eden ve saltanat süren meclisin hata yapması halinde onu kimin kontrol edeceği, meclisten ayrı oluşturulması gereken hükümetin kimler tarafından tayin edilip başına kimin getirileceği hususlarını da, “esas haklar nazariyesi” dahilinde açıklamakta ve idarede bir değişiklik yapmadan önce, padişahlığın korunması veya kaldırılması üzerine genel bir seçim yapılması ve bunun neticesinde kurulacak mecliste bu meselelerin karara bağlanacağı sözleri ile risalesini sonuçlandırmaktadır⁵³.

Lütfi Beyin bu risalesi üzerine kısa bir değerlendirme yapacak olursak; içinde bulunulan koşulları da düşünerek, O’nun görüşlerinin çürük temellere dayandığını açıkça söyleyebiliriz. Öncelikle, Lütfi Beyin hükümdar ile milliyet ilişkisini tespit eden görüşüne katılmak çok güçtür. Şöyle ki, hükümdarın hükmetmesi durumu ile milliyet şuuruna erişen bir milletin, her alanda olduğu gibi siyasî alanda da idare hak ve yetkilerini elinde bulundur-

⁵² Renin, 2 Kasım 1922; İkdâm, 3 Kasım 1922; Peyam-ı Sabah, 3 Kasım 1922. Mustafa Kemal ile yapılan görüşmenin diğer kısımları bu gazetelerde yer almaktadır.

⁵³ Renin, 3 Kasım 1922. Söz konusu risale için bkz. L. Fikri, *Hükümdarlık Karşısında Milliyet, Mesuliyet ve Tefrik-i Kuva Mesaili*, İstanbul 1338; F. Şükrü, *Lütfi Fikri Bey’in Hükümdarlık Karşısında Milliyet, Mesuliyet ve Tefrik-i Kuva Mesaili Hakkındaki Risalesine Cevap*, 5 Teşrin-i Sani 1338; *Hilafet Meselesi*, s.81-84.

ması durumu birbirine taban tabana zıttır. Çünkü milletin siyasi hakları doğrudan elinde bulundurması, hükümdarın varlığını geçersiz kılar. Lütfi Beyin diğer görüşlerinden de, en uygun idare şekli olarak meşrutiyeti gördüğü ve millet egemenliğine dayanan bir idarenin karşısında olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Vakit gazetesinde yer alan “*Hakimiyet ve Mes’uliyet Bahsi*” başlıklı bir başka makalede de⁵⁴; Lütfi Beyin, Refet Paşanın görüşlerini yanlış değerlendiren yeni idareye karşı çıktığı, yapmış olduğu tenkitin, Anadolu idaresi tamamen tetkik edilmeden yapıldığı belirtilmekte ve içinde bulunulan durumu değerlendirmeksizin yapılan bu tür tenkitlerin yıkıcı tesir yapacağı, bu yüzden de bunlara fırsat verilmemesi gerektiği ileri sürülmektedir.

C) Saltanatın Kaldırılmasından Sonraki Gelişmeler

Saray ve Hükümetinin durumu, saltanatın kaldırılmasını izleyen günlerde önem kazanan bir konu olmuştur. Bu konuda basında öncelikle, Sadrazam Tevfik Paşa ve kabinesinin istifasına yer verilmiştir. TBMM’nin 1 Kasım 1922 tarihli saltanata son veren kararı üzerine hiçbir resmî sıfatı kalmayan Tevfik Paşa kabinesi, 4 Kasım’da, Osmanlı İmparatorluğu’nu yöneten sadrazam ve kabinesinin karargâhı olan Bâbîâlî’de toplanmıştır. Burada yapılan görüşmelerde, yeni vaziyet karşısındaki durum değerlendirilmiş ve artık yeni şartlar, İstanbul’da icraat yapmaya imkân bırakmadığından kabinenin istifasına karar verilmiştir.

Basında, istifaya karar verilmesinden sonra gazeteciler ve kabine üyeleri arasında geçen konuşmalar yer almaktadır. Bu konuşmalara bakıldığında; gazetecilerin, kabinenin istifa nedenleri ve İstanbul’un idaresi hususunda sordukları sorulara; kabine üyelerinin, içinde bulunulan mühim vaziyeti açıklayacak derecede tatmin edici cevaplar veremediği, yalnızca “*istifa ettik, şartlar bunu gerektirdi, devlet işlerini aksatmamak için acil ve mühim meselelerde vekaleten işleri idare edeceğiz*”⁵⁵ şeklinde cevaplarla soruları geçitirdikleri görülmektedir. Gazetecilerle kabine üyeleri arasında geçen konuşmalarda en fazla dikkate değer olanı ise, Tevfik Paşa adına gazetecilere beyan veren Ticaret ve Ziraat Bakanı Safa Bey ile olanıdır. Bu beyanda Safa Bey, bir gazetecinin, “*TBMM’nin şahsî saltanatı kaldıran ve millet*

⁵⁴ Vakit, 3 Kasım 1922.

⁵⁵ Hakimiyet-i Milliye, 5 Kasım 1922; Vakit, 5 Kasım 1922; Renin, 5 Kasım 1922; İkdâm, 5 Kasım 1922; Peyam-ı Sabah, 5 Kasım 1922. Kabinenin istifası konusunda Hakimiyet-i Milliye’de yer alan bir yazıda, Bâbîâlî nazırlarının, önce 3 Kasım’da Meclisin aldığı kararın kendilerine tebliği üzerine, Sarayda Vahdettin başkanlığında toplanarak söz konusu kararı görüştükleri; fakat bu görüşmelerin gizli tutulduğu belirtilmektedir. Hakimiyet-i Milliye, 9 Kasım 1922. Yine bu konuda, Renin gazetesi muharriri ile Mabeyn Başkatibi Rafet Bey arasında geçen görüşmede, Rafet Bey tarafından Sarayda özel bir toplantı yapılmadığı yalnız merasim için toplanıldığı belirtilmiştir. Bu görüşmenin tam metni için bkz. Renin, 4 Kasım 1922.

egemenliğini tesis eden kararına rağmen kabinenin istifasını niçin Saraya giderek Padişaha vereceksiniz?” sorusuna; “Biz hükümet ve idare kuvvetini zat-ı şahaneden almıştık, bu kuvveti yine kendisine veriyoruz”⁵⁶ cevabını vermiştir. İşte Safa Beyin bu cevabı, Ankara Hükümeti kararıyla hiçbir yetkisi kalmamış olan İstanbul’daki hükümetin, gerçekte istifa ederken bile, millî iradeyi temsil eden TBMM’ni değil; şahsî saltanatı temsil eden ve hiçbir resmî ve fiilî fonksiyonu kalmamış olan Sarayı yetkili merci olarak tanıdığının bir göstergesidir.

Tevfik Paşanın istifasını izleyen günlerde; bir taraftan İstanbul ve Ankara siyasî çevrelerinde, padişahın çekilip çekilmeyeceği yönünde tartışmalar sürüp gitmekteyken; diğer taraftan da basında, Sarayın, Meclisin tarihî kararıyla meydana gelen köklü değişime karşı ilgisiz kaldığı ve bunun önemini yeterince kavrayamadığı yönünde haberler yer almaktadır. Bu konuda Hüseyin Cahit Yalçın, “*Tarihi Günler*” adlı yazı dizisinde yer alan bir makalesinde⁵⁷; Sarayın mevcut vaziyeti idrak edemediğini, bu vaziyet içerisinde birkaç gün daha varlığını sürdürmek için çırpınmasının hiçbir manâsı olmadığını, Sarayın yaptığı fenalıklar yetmezmiş gibi, şimdi de ruhuna, hislerine, hayatına yabancı kaldığı milleti anlayamamakta ve mevcut vaziyetin gösterdiği fedakârlığı yapamamakta ısrar ederek hatalarını arttırdığını, böyle bir tavrın büyük esefle karşılanacağını, Babiâli’nin istifa ederek üzerine düşeni yaptığını, şimdi ise aynı tavrın padişahın beklendiğini belirtmektedir.

Padişahın beklenen, yıllardır işgal ettiği sultanlık ve halifelik makamlarından çekilmesi idi. Bununla birlikte, bu yöndeki görüşlerin tek bir noktada toplanmadığı görülmektedir. Bu konuda, Vakit gazetesinde yer alan ve padişahın durumu ile ilgili bir gazeteciye beyanatta bulunan Tevfik Paşa, padişahın kazanılan zaferlerden ne kadar mutlu olduysa şimdiki durumdan da o kadar üzüntülü olduğunu, çekilmek konusunda şu an hiçbir niyetinin olmadığını, seyahate de sebep görmediklerini ve ağır suçlamalar karşısında bulduklarından dolayı millete hesap vermek istediklerini bildirmiştir⁵⁸. Bu konuda Hakimiyet-i Milliye’de; Ankara’ya ulaşan haberlerin, padişahın pazar günü istifa edeceği, bir feragatname sureti düzenleyeceği ve memleketi de terk edebileceği yönünde olduğu görülmektedir⁵⁹. Bununla birlikte, TBMM Hükümeti ve Başkumandan namına Trakya’da görevlendirilen Refet Paşa tarafından, Mustafa Kemal Paşaya 4 Kasım’da gönderilen telgrafnâmede, Refet Paşa, padişahın 5 Kasım’da istifa edeceğinin söylendiğini belirtmektedir⁶⁰. Görüldüğü gibi Meclis ve çevresindeki haberler, padişahın çekileceği yönündeyken; istifa etmiş olan Babiâli ve padişah etrafın-

⁵⁶ Renin, 5 Kasım 1922; Peyam-ı Sabah, 5 Kasım 1922.

⁵⁷ Renin, 5 Kasım 1922.

⁵⁸ Vakit, 5 Kasım 1922; Tevhid-i Efkar, 5 Kasım 1922; Peyam-ı Sabah, 5 Kasım 1922.

⁵⁹ Hakimiyet-i Milliye, 7 Kasım 1922.

⁶⁰ Hakimiyet-i Milliye, 7 Kasım 1922. Bu telgrafname metni için bkz. a.g.g.

daki çevreler, böyle bir şeyin şimdilik söz konusu olamayacağı görüşündedirler.

Meclis kararını izleyen günlerde İstanbul şehrinin yeni idaresi de, gerek Ankara, gerekse de İstanbul basınında vatanperver duygularla yansıtılmaya çalışılmıştır. Meclisin 1 Kasım kararından ve kabinenin istifasından sonra İstanbul'da TBMM idaresi kurulmuş ve İstanbul'un idare işleri, Refet Paşaya⁶¹ verilmiştir. Bunun üzerine vilayet memurları, vazifelerine devam edip etmeyecekleri konusunda Refet Paşaya başvurmuşlar, Refet Paşa da, bu konuda hükûmetin resmî bir talimatı olmamasına rağmen; vilayete ait olan işlerin geciktirilmemesi için, idareyi bizzat eline alarak şahsî sorumluluğu altında, memurlara vazifelerine devam etmelerini bildirmiştir. Bununla beraber vilayete ilgisi olmayan bakanlıkların, vazifelerini sürdürmeleri bir yana; artık varlığı bile söz konusu olmadığından bakanlar, maaş ve tahsisat hakları sürekli olmak üzere görevlerinden azledilmiştir. Yine Meclisin aldığı karar üzerine, İstanbul şehri adına Belediye Cemiyeti, İstanbul Vilayeti, Maarif memurları, Polis ve Jandarma Teşkilatı, başta Cinayet olmak üzere İstinaf, Bidayet, Sulh Mahkemeleri, Adliye Nezareti gibi resmî daireler; TBMM'ni tanıdıklarını ve Meclise bağlı olarak bundan sonraki icraatlarını onun adına yapacaklarını bildirmişlerdir⁶². Sonuç olarak, resmî dairelerin de bağlılıklarını Ankara'ya bildirmesiyle, uzun yıllar işgal devletlerinin Türk memleketi ve milletine karşı kamçı olarak kullandıkları Saray ve Babıâli tarafından idare edilmekte olan İstanbul, bir bütün halinde resmen ve fiilen TBMM idaresine alınmıştır.

Basında, İstanbul'un yeni idaresi konusunda bu yönde bilgiler yanında; İstanbul ve Anadolu'daki halkın, Meclisin tarihî kararına karşı fener alayları, gösteriler, tezahüratlarla ortaya çıkan büyük coşkusuna da geniş yer verilmektedir. İstanbul ve diğer yöreler halkı, millet egemenliğini kutlamak için, alaylar oluşturarak ellerinde fenerler, bayraklar ile büyük tezahüratlarda bulunmuş ve bu tezahüratlar sırasında şehrin ileri gelenleri tarafından halka

⁶¹ Ankara Hükûmetini İstanbul'da temsil etme ve Trakya'daki birliklere komuta etme göreviyle İstanbul'a giden Refet Paşa, İstanbul'da Padişah Hükûmeti yerine ulusal idareyi tesis etmek için 29 Ekim'de Vahdettin ile görüşerek kendisine, İstanbul'daki hükûmetin işine son vererek Ankara'daki Meclis'i tanımasını teklif etmişse de; Vahdettin bunu kabul etmemiştir. Bu konuda bkz. Renin, 30 Ekim 1922; G. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev: Cemal Köprülü, T.T.K. Yayınları, Ankara 1991, s.246; A. Mango, *Atatürk*, Çev.Fusun Doruker, Sabah Yayınları, İstanbul 2000, s.351; P. Gentizon, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, Çev.Fethi Ülkü, Bilgi Yayınları, Ankara 1995, s.25-26; H.N.Uluğ, *a.g.e.* s.327.

⁶² Hakimiyet-i Milliye, 5-7 Kasım 1922; Vakıf, 5 Kasım 1922; Renin, 5 Kasım 1922; İkdam 5 Kasım 1922; Peyam-ı Sabah, 5 Kasım 1922. İstanbul'un yeni idaresiyle ilgili gelişmeler hakkında daha geniş bilgi için adı geçen gazetelere bakınız. İstanbul'un yeni idaresi konusunda, Refet Paşanın Ankara'ya gönderdiği telgrafta, İstanbul'da TBMM idaresinin tesisinin müttefik devletler generallerine bildirildiği ve bunun generaller tarafından büyük memnuniyetle karşılandığı hususu da yer almaktadır. Hakimiyet-i Milliye, 7 Kasım 1922.

beyanlar verilmiştir⁶³. Yine Türkiye halkının tek hükümlan olacağına ve millî egemenliğin hakim kılınacağına dair karar üzerine, TBMM'ne tebrik telgrafları gelmeye başlamıştır. Bunlar arasında Anadolu müftüleri tarafından gönderilen telgraflar da bulunmaktadır⁶⁴. İşte bütün bunlar, Türk halkının bir bütünlük içerisinde bu kutlamalara katıldığını göstermektedir. Bu arada Hakimiyet-i Milliye gazetesi, bu görkemli kutlamalara gölge düşürecek bir olayı kaydetmektedir ki; bu da, İstanbul halkının şahsî saltanatın kaldırılmasını ve millet egemenliğinin tesisini kutlamak için yaptığı vatanperver tezahüratı esnasında İngilizlerin, Galata'da bu halk kitlesine pusu kurarak onlar üzerine şiddetli ateş açması ve bunun neticesinde birkaç kişinin ölmesidir⁶⁵. Fakat bu acı saldırıya rağmen; halkın tezahüratlarına tüm coşkuyla devam etmesi, bu tür hareketlerin onları yıldırmadığını, hatta yeni idareye daha sıkı bağlanma isteğini kamçılıdığını göstermektedir.

Saltanatın kaldırılmasının dış dünya üzerindeki etkilerine baktığımızda, İstanbul basınında da yer aldığı üzere, müttefiklerin Türkiye'ye gönderdikleri tebliğ; saltanatın kaldırılmasının, müttefikler üzerinde Türkiye lehine olacak tarzda bir etki yarattığını açıkça ortaya koymaktadır. Çünkü söz konusu olan 6 Kasım tarihli tebliğde, Fransız, İngiliz, İtalyan komiserleri, Türkiye'nin içişlerine karışmayacaklarını, içişlerine ait meselelerde tarafsız kalacaklarını; bununla birlikte, devletleri tarafından Mudanya Mütarekesi'nin tatbiki konusunda kendilerine verilmiş olan vazifeyi yerine getirerek işgal bölgelerindeki asayişî sağlayacaklarını belirtmektedirler⁶⁶. Burada müttefiklerin içişlerimize karışmamak konusunda verdikleri karar üzerinde ise; Meclis kararının doğrudan etkisi olmuştur. Şöyle ki, İstanbul Hükümeti son buluncaya kadar Osmanlı Devleti'nin içişlerine, gerek sahip oldukları imtiyazlar, gerekse de devlet içindeki azınlıklar vasıtasıyla müdahale ederek onu çöküntüye sürükleyenler bu dış güçler değil miydi? Tartışmasız onlardı. Hatta o dış güçlerdi ki; mütarekeyi izleyen günlerde, devletin merkezi İstanbul olmak üzere yurdumuzun bir çok yerini işgal ederek Saray ve Babiâli'yi ellerine almışlardı. Şimdi ise, Osmanlının asırlık saltanat geleneğine son verilmesinden sonra, artık ellerine aldıkları bu hükümet tarihe karışmış ve yurdu düşmanlardan temizleyen, bağımsızlığına son derece düşkün halkçı, milliyetçi TBMM Hükümeti bütün yurda hakim kılınmıştır. Dolayısıyla

⁶³ Hakimiyet-i Milliye, 5 Kasım 1922; Vakıf, 6-7 Kasım 1922; Renin, 5 Kasım 1922, Peyam-ı Sabah, 5 Kasım 1922; Tevhid-i Efkâr, 5 Kasım 1922. Bu konuda İstanbul basını, daha çok İstanbul'daki kutlamalara geniş yer verirken; Hakimiyet-i Milliye, Anadolu'nun her yerindeki millî coşkuyu yansıtmaya çalışmıştır.

⁶⁴ Hakimiyet-i Milliye, 5 Kasım 1922. Anadolu'nun bir çok şehrinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, belediye heyetleri, müftülükleri tarafından TBMM'ne gönderilen tebrik yazıları ve kutlamalar için bkz. Hakimiyet-i Milliye, 5 Kasım 1922; Vakıf, 13 Kasım 1922.

⁶⁵ Hakimiyet-i Milliye, 7 Kasım 1922.

⁶⁶ Vakıf, 7 Kasım 1922; Renin, 7 Kasım 1922.

değişen şartlar; onlar için, isteseler de istemeseler de bu yönde bir hareketi zorunlu kılıyordu.

Gerçekte, İstanbul ve Ankara basınından da takip ettiğimiz üzere; saltanatın kaldırılmasını izleyen günlerde, bu olayın dış basındaki yansımaları⁶⁷ da olumlu olmuş ve dış basında da, Türkiye'deki yeni idare konusunda bir çok makale yayınlanmıştır. Bunlar arasında Rumca gazetelerin, bu kararın ülkeyi nasıl etkileyeceği konusunda zamana ihtiyaç olduğu görüşünde⁶⁸ olmakla beraber, padişahlığın kaldırılması hakkında Meclis tarafından verilen karar aleyhinde yayınlarda bulunarak, saltanat ve padişahı müdafaa ettikleri görülmekteyse⁶⁹ de; Rumca gazeteler dışındaki İngiliz, Fransız, Ermeni basını, konuya daha ılımlı ve gerçekçi bir tavır içerisinde yaklaşmaktadır.

Basında, saltanatın kaldırılmasının dış dünyadaki etkileri üzerine yer alan haberler bir bütün olarak ele alındığında; saltanatın kaldırılması ve millet egemenliğinin kurulması şeklinde beliren yeni idarenin, İngiliz, Fransız ve Ermeni gibi dış dünya basınında da, Türkiye'nin siyasî yapısını tamamen değiştiren, tarihî zaruretlerin sonucu olan ve demokratik idareye geçiş sürecini başlatan bir köklü değişim olarak değerlendirildiği ve bu büyük girişime karşı genel itibariyle iyimser bir yaklaşımın olduğu görülmektedir. Fakat burada şunu da belirtmemiz gerekir ki; o da, böyle bir yaklaşımın, söz konusu devletlerin, Türkiye'deki yeni idareyi gerçekten istemelerinden ve benimsemelerinden çok; bu yeni idareyi kabul etmek zorunda olmalarının doğal bir sonucu olmasıdır. Çünkü bilindiği üzere, Türkiye'yi siyasî alanda köklü bir dönüşüme sürükleyen tarihsel zaruretlerin oluşmasında dış güçlerin önemli bir payı olmuştur. Askerî mücadelenin zaferle sonuçlandırılmasından sonra ise, önlerinde barış masasına oturacakları Türkiye'deki yeni idareyi tanımaktan başka alternatif kalmamıştır.

Saltanattan millî hakimiyete giden süreçte etkin olan faktörleri ve bu süreci izleyen günlerde İstanbul-Ankara-Müttefikler üçgeninde yaşanan gelişmeleri, bu şekilde ortaya koyduktan sonra son olarak sözü, Padişah Vahdettin'in Meclisin tarihî kararı karşısındaki tutumuna getirmek istiyoruz. Öncelikle şu hususu belirtmemiz gerekir ki; daha önce de belirttiğimiz gibi, 1 Kasım tarihli karar, bir yandan asırların saltanat yönetimine son verirken; diğer yandan da, yıllardır saltanatla bir arada bulunan ve bu makamla beraber tek bir kişinin şahsında toplanan hilafet makamının varlığını sürdürmesine imkân sağlıyor; böylece iki makamı birbirinden ayırıyordu. Bu durumda saltanata son verilmesiyle sultanlığını kaybeden Vahdettin, Osmanlı Hanedanından biri olarak hilafet makamında kalabilirdi. Fakat gerçekte, söz konusu karardaki "*Osmanlı Hanedanından ilmen ve ahlâken uygun ve layık*

⁶⁷ Saltanatın kaldırılmasının dış basında yansımaları hakkında bkz. B. Şimşir, *Dış Basında Laik Cumhuriyetin Doğuşu*, Bilgi Yayınları, Ankara 1999.

⁶⁸ Vakit, 5 Kasım 1922.

⁶⁹ Hakimiyet-i Milliye, 7 Kasım 1922.

olanının bu makama getirileceği” hususu; O’nun, memleket ve millet aleyhindeki faaliyetleri düşünüldüğünde, hilafet makamında da kalmaya hakkı olmadığı açık bir göstergesiydi. O halde saltanatı kaybeden ve halife olarak kalmayı da hak etmeyen Vahdettin ne yapacaktı?

Basında, Vahdettin’in yeni vaziyet karşısında ne yapacağı, saltanat ve hilafet makamlarından resmen çekilip çekilmeyeceği yönünde haberlerin yer aldığı daha önce belirtmiştik. Bu yöndeki fikirler, tek bir noktada toplanamazken; basında, gün geçtikçe Vahdettin’e yönelik sert eleştiriler de artmaya başlamıştır. Öyle ki bazı yazılarda, “Padişah ne bekliyor, ne ümit ediyor? Yine Ankara üzerine sevk edecek ordu mu düşünüyor”⁷⁰ türünden eleştirilere rastlanmaktadır. 7 Kasım tarihli Yeni Şark Gazetesi’nde de, “Eski Sultan neyi bekler? Kime bel bağlıyor?”⁷¹ ibareleri yer almaktadır. Ayrıca yine gazeteciler; sık sık Saraya giderek, padişahın çekilip çekilmemesi, seyahat edip etmemesi meseleleri üzerinde önemle duruyorlardı. Buna karşı olarak İstanbul çevrelerinden alınan cevaplar ise; çoğunlukla, padişahın çekilmeyeceği, bu yöndeki haberlerin gerçek olmadığı ve yurttan kalarak millette hesap vereceği yönünde olmuştur⁷². Fakat bir süre sonraki gelişmeler ve Vahdettin’in yurdu terk etmesi, bütün bu söylemleri boşa çıkaracaktır.

Basında, Vahdettin’in ülkeyi terk edişine ilişkin haberler yansıtılırken; Vahdettin’in memleket ve millet aleyhinde olan faaliyetlerinden bahsedilerek, O’nun bu yaptıklarıyla vatan haini sınıfı içinde yer aldığı, ülkede kalarak milletiyle hesaplaşması gerekirken; İngiltere gibi ülkemize büyük zararları olan bir yabancı devlet himayesinde yurdu terk ederek hainliğini bir kez daha ispatladığı ve bu durumun, halk nazarında kendisini daha da gözden düşürerek büyük tepki yarattığı hususlarına ağırlıklı olarak yer verilmektedir.

Son Osmanlı padişahının yurdu bu şekilde terk etmesinde ise; Damat Ferit Hükümetinde İçişleri Bakanlığı yapmış olan ve Anadolu’daki direnişe Peyam-ı Sabah’taki yazılarıyla karşı çıkan Ali Kemal’in, 6 Kasım’da İzmit’e getirilerek, burada Nurettin Paşa huzuruna çıkarıldıktan sonra ordu karargâhından ayrılırken halk tarafından linç edilerek öldürülmesi⁷³ ve bu durumda Vahdettin’in, yaptıklarından dolayı kendisinin de aynı akıbete uğrayacağından endişe duyması etkili olmuştur. Vahdettin’in yurdu terk edişi konusunda dikkati çeken bir nokta da; Ankara ve İstanbul basınında da yer aldığı üzere,

⁷⁰ Renin, 5 Kasım 1922.

⁷¹ Yeni Şark, 7 Kasım 1922.

⁷² Bu konuda Başmabeyinci Ömer Yaver Paşa, Padişahın firarına dair dedikoduların yalan olduğunu ve ne sultanlıktan, ne de halifelikten vazgeçmeyeceğini belirtmiştir. İkdâm, 6 Kasım 1922; Tevhid-i Efkar, 6 Kasım 1922.

⁷³ Hakimiyet-i Milliye, 7 Kasım 1922; İkdâm, 8 Kasım 1922; Vakit, 8 Kasım 1922; P.Gentizon, a.g.e., s. 29-30; U.Kocatürk, a.g.e., s. 364.

İngiliz general Harrington'a yazılan mektupta⁷⁴, Vahdettin'in, hayatını tehlikede gördüğünden bahisle bütün İslâmların halifesi sıfatını kullanarak İngiliz himayesinde İstanbul'dan ayrılmak istediğini belirtmesidir. İşte bu mektupta Vahdettin; halife sıfatını kullanmak suretiyle, daha ülkesindeyken bu makamdan çekilmemesinin gerçek nedenini de ortaya koymuş olmaktadır. Bu durumda O'nun, halife sıfatından yararlanarak, kendisine meşruluk kazandırmak, bu sayede de İngiltere gibi bir devletin destek ve güvenini sağlamaktan başka bir amacının olduğunu düşünmek zordur. Yine bununla ilgili olarak Vahdettin, Malta'ya gitmek üzere bindiği vapurda komiser vekili Anderson'a, kendisine gösterilen himaye ve misafirperverlik için teşekkür ettikten sonra; kendisinden, ne padişahlıktan ne de halifelikten çekilmediğinin Kral V. George'a bildirilmesini istemiştir⁷⁵.

Vahdettin'in yurdu terk etmesinden önce Sarayda yaşanan gelişmeler ile O'nun, bir İngiliz zırlısıyla Malta'ya gidişinin nasıl gerçekleştiği konularına da yer veren basın, İngilizlerin bu isteği kabul etmesinin nedenleri üzerinde de durmaktadır. Bu konuda Vakit gazetesinde yer alan baş katip Mr. Nokas'ın beyanati ilginç olduğu kadar; İngilizlerin gerçek amacını ortaya koyması bakımından da önemlidir. Nokas, bu beyanatında, Vahdettin'in İngilizlere sığınma talebinde olan bu mektubuna; İngiltere'nin, Müslüman tebaaya sahip olması itibarıyla onların işleriyle ilgilenmesi ve İngiliz geleneklerinin, himaye isteyenlere misafirperverlik göstermeyi emretmesi sebepleriyle olumlu cevap verildiğini belirtmiştir⁷⁶. İşte yalnız bu beyanat bile, İngiltere'nin söz konusu talebi kabul etmekteki gerçek amacının; O'nun halife sıfatından yararlanmak suretiyle, egemenliği altında bulundurduğu Müslüman azınlıklar üzerinde daha fazla etkinlik kurmak ve onlar arasında, milliyetçi düşüncelerin gelişmesini önlemek olduğunu açıkça göstermektedir. Zaten Ulusal Kurtuluş Savaşı; İngilizlerin, Türklere yönelik siyasetinin çöküşü ile sonuçlanmıştı. Bu durumda İngilizler, daha önce Milli Mücadele aleyhinde işbirliği yaptıkları Padişahı, bu sefer "halife" sıfatıyla İslâm dünyasına karşı koz olarak kullanabilirlerdi.

Sultanın kaçıışı cephesinde yaşanan gelişmeler böyle iken; Refet Paşa, Vahdettin'in kaçışından sonraki Pazartesi günü Harp Okulu Hünkâr Dairesi'nde Harrington ile yaptığı görüşmede; Harrington'un, tercümanı vasıtasıyla, Padişahı habersiz kaçırdığı için mahcup olduğunu söylemesi üzerine; kendisine, Türkleri bu suretle büyük bir yükten kurtardığı için teşekkür et-

⁷⁴ Söz konusu mektup hakkında bkz. Vakit, 18 Kasım 1922; Renin, 18 Kasım 1922; İkdâm, 18 Kasım 1922. Vahdettin'in İngiliz himayesine sığınarak ülkeyi terk etmesi hakkında bkz. M.Muhyiddin, *Vahdettin'in İhanetleri ve Firarı*, İstanbul 1338(1922).

⁷⁵ Vakit, 19 Kasım 1922; A.Toynbee, *a.g.e.*, s. 178-179.

⁷⁶ Vakit, 19 Kasım 1922.

miştir⁷⁷. Bu da, padişahın, ne kadar itibarını yitirdiğinin açık bir göstergesidir.

Basında, bu olayın Ankara'da nasıl karşılandığı hususunda, Vahdettin'in kaçışının resmî bir nota ile Refet Paşaya bildirilmesinden⁷⁸ ve durumu, Refet Paşa aracılığıyla Ankara'ya iletilmesinden bahsedilmektedir. Bundan sonra Meclis, 18 Kasım'da, Refet Paşadan gelen telgraflar üzerinde görüşmelerde bulunarak, Vahdettin'in⁷⁹ halifelikten indirilmesine⁸⁰ ve yurdu terk edişiyile boşalan hilafet makamına, Osmanlı Hanedanından en uygun ve lâyük olanının getirilmesine karar vermiş ve bir süre sonra da büyük çoğunluğun sağlanmasıyla Abdülmecit Efendi, "Müslümanların Halifesi" sıfatıyla halife ilân edilmiştir⁸¹.

Abdülmecit Efendinin halifelige getirilmesini izleyen günlerde Ankara ve İstanbul basınında; Abdülmecit'in halifeliği, Lozan Konferansı gelişmeleri ve Cumhuriyetin ilânına giden süreci hazırlayan koşullar ile ilgili yazılar yer almaktadır. Biz şimdilik, bu yöndeki yazıları, Cumhuriyetin ilânı ve halifeliğin kaldırılması üzerine yapılacak bu türden çalışmalara bırakarak, basında saltanatın kaldırılması üzerine olan bu incelememize son veriyoruz.

Sonuç

Saltanatın kaldırılması; millî iradenin siyasal yaşama egemen kılınması ve kaynağını, gücünü millet iradesinden alan, millî hakimiyet esasına dayalı yönetimin tam anlamıyla gerçekleştirilmesi sürecini başlatarak, yeni Türk Devleti'nin lâik devlet olması ve çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırılması yolunda atılmış önemli bir adımdır.

Bu çalışmamızda; Türk Tarihinde, Türk Devriminin siyasî alanda önemli bir parçasını oluşturması itibarıyla büyük öneme sahip olan saltanatın kaldırılmasını, Ankara ve İstanbul basınından da yararlanarak ortaya koymaya çalıştık. Burada, çalışmamızda dayandığımız İstanbul basını ile ilgili bir tespit yapacak olursak; incelediğimiz döneme ait olan İstanbul basınına, saltanatın kaldırılması karşısında, bu olayı Ankara basını kadar esaslı kavrayamamakla birlikte, açık bir muhalefet içerisinde olmadığı ve zaman

⁷⁷ H.N.Uluğ, *a.g.e.*, s. 328; A.Mango, *a.g.e.*, s. 353.

⁷⁸ Müttefik İşgal Kuvvetleri Kumandanı Harrington; Vahdettin'in kaçış meselesini, O'nun, bütün İslamların Halifesi sıfatıyla hürriyet ve hayatını tehlikede gördüğünden dolayı İngiliz himayesini istediğini ve bu isteğinin yerine getirildiğini Refet Paşaya bildirmiştir. Renin, 18 Kasım 1922.

⁷⁹ Bir süre Malta'da kalan Vahdettin, daha sonra Hicaz Kralı Hüseyin'in konuğu olarak Mekke'ye; oradan da San Remo'ya giderek orada yerleşmiş ve 1926 yılında ölmüştür. A.Mango, *a.g.e.*, s. 353; Ş.Turan, *a.g.e.*, s. 281-282.

⁸⁰ Vahdettin'in halifelikten hal'i hakkında Heyet-i Umumiye kararı için bkz. *Kavanin Mecmuası*, C.1, s. 489.

⁸¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Hakimiyet-i Milliye, 19-20 Kasım 1922; Vakıf, 19-20 Kasım 1922; İkdam, 19-20 Kasım 1922.

yamamakla birlikte, açık bir muhalefet içerisinde olmadığı ve zaman zaman İstanbul ile Ankara idaresi arasında bir takım ikilemler yaşansa da, genel olarak olayları olduğu gibi yansıtmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Özellikle saltanatın kaldırılmasını izleyen günlerde, İstanbul basınında, yeni idare ve bu idareye karşı İstanbul halkının coşkusu, vatanperver nitelikte yayınlarla yansıtılmaya çalışılmıştır. Oysa İstanbul basını, Milli Mücadele yıllarında, millî hareket ve milliyetçiler aleyhinde ağır suçlamaları da kapsayan yazılarıyla dikkati çekmekteydi. Fakat Milli Mücadelenin zaferle taçlandırılmasından ve Saray ile çevresinin gerçek niyetlerinin ortaya çıkmasından sonra, bu tür yayınlarda bulunmanın da hiçbir anlamı kalmamıştır. O halde, gerçeklerin bu şekilde her yönüyle ortaya çıkması; İstanbul basınının, Ankara kaynaklı olan gelişmelere daha sıcak bakmasında etkili olmuştur diyebiliriz. Bununla birlikte, saltanatın kaldırılmasını takip eden dönemde gerçekleştirilen devrimler karşısında İstanbul basınının yaklaşımı; henüz yeni Türk Devleti'nin gerçekleştirmek istediği amaçların gerçekçi olarak kavranmadığını gösterecektir.

Ankara basınından incelediğimiz ve Anadolu halkının çektiği sıkıntıların sözcüsü durumunda olan Hakimiyet-i Milliye gazetesinin ise; saltanatın kaldırılması olayını, daha esaslı ve gerçekçi biçimde değerlendirerek, bir yandan, Saray ve çevresine yönelik çok sert eleştirilerde bulunmakta olduğu; diğer yandan da, bu tarihî olay üzerine Anadolu'ya hakim olan millî ruh ve heyecanı her yönüyle ortaya koymaya çalıştığı görülmektedir.

Sonuç olarak söylenecek olursa; saltanatın kaldırılması, siyasî alanda esaslı bir değişim yaratmakla birlikte, bir bütün olarak Türk Devriminin başlangıç noktasını oluşturmuştur. Saltanatın kaldırılması; Cumhuriyetin ilânı, Halifeliğin kaldırılması ve yaşamın her alanında gerçekleştirilecek köklü atılımlar izlemiş ve Türkiye Cumhuriyeti, bu devrim süreciyle tam bağımsız ve güçlü devletler arasında yerini almıştır.